

ESP AIS *de* MEMORIA

ELS ESCENARIS MÉS EMBLEMÀTICS DE LA NOSTRA HISTÒRIA

Programa d'identificació genètica

Cens de persones desaparegudes durant la Guerra Civil i el franquisme

Quins són els passos per accedir al Programa?

1. Cal inscriure's en el Cens de familiars de persones desaparegudes. (<http://justicia.gencat.cat/recerca-desapareguts>)
2. Els familiars o persones sol·licitants reben de manera esglaonada i individualitzada, segons criteris d'edat i d'antiguitat al cens, una comunicació en què se'ls ofereix la possibilitat de dur a terme les proves genètiques.
3. El Departament de Justícia fa l'anàlisi de les restes exhumades.
4. Els resultats s'encreuen per trobar possibles connexions.
5. La comunicació dels resultats positius la fa la Direcció General de Memòria Democràtica, que també fa la funció d'acompanyament en el procés posterior.

**Generalitat
de Catalunya**

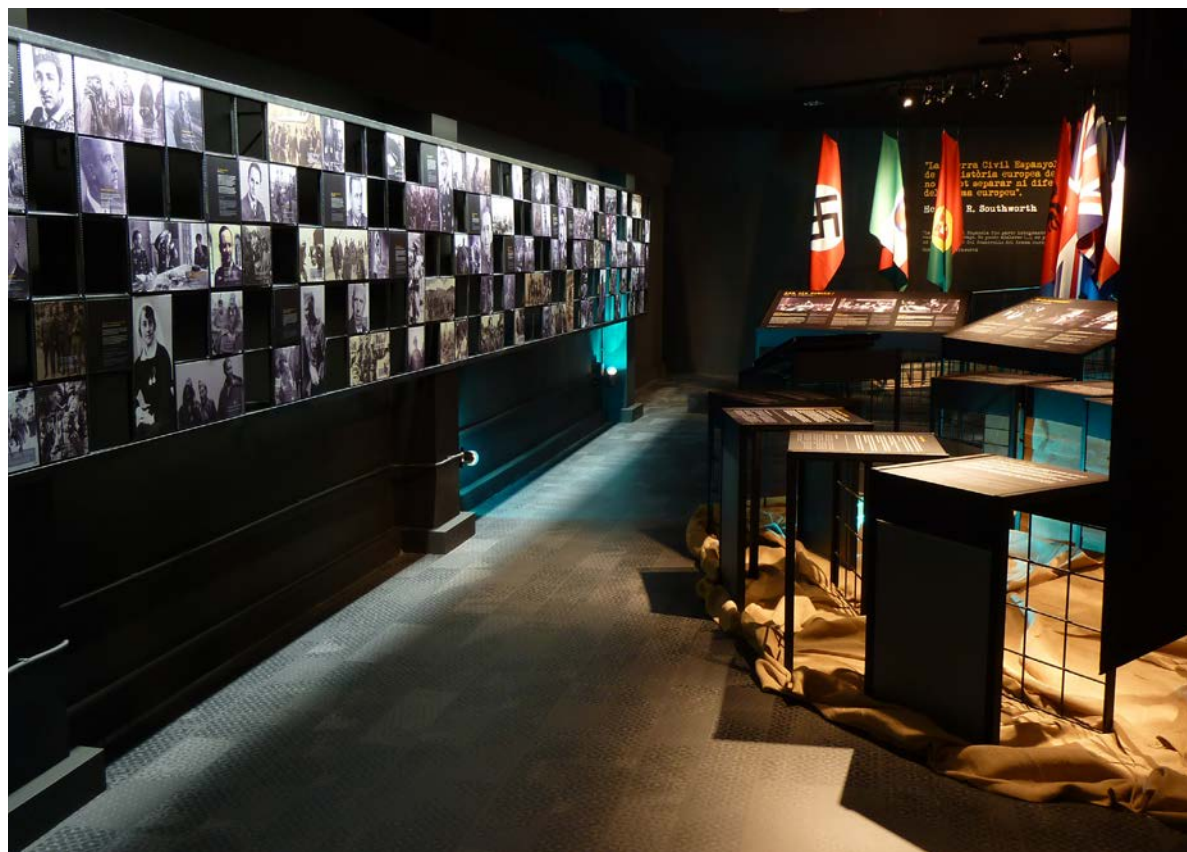
SOM MEMÒRIA O NO SOM RES

JORGE LUIS BORGES SOSTENIA QUE “SOM LA NOSTRA MEMÒRIA. AQUEST QUIMÈRIC MUSEU DE FORMES INCONSTANTS. AQUESTA PILA DE MIRALLS TRENCATS”. L'ESCRITOR ARGENTÍ ES REFERIA A LA MEMÒRIA INDIVIDUAL, PERÒ L'AFIRMACIÓ BÉ PODRIA FER-SE EXTENSIVA A LA MEMÒRIA COL·LECTIVA.

Gràcies a la creació, el 2007, d'una institució com el Memorial Democràtic i gràcies a l'establiment, el 2010, de la Xarxa d'Espais de Memòria s'han pogut recuperar, senyalitzar i museïtzar molts indrets i escenaris de la nostra història recent, especialment del període comprès entre la Segona República, la Guerra Civil i la immediata postguerra. Búnquers i trinxeres, refugis antiaeris, hospitals de sang, camins d'exili i de llibertat... Aquests espais de memòria són llocs vius on encara avui podem reviure les emocions dels protagonistes.

Si entreu al refugi de Flix, podreu sentir el so de les sirenes, dels avions i de les bombes caient sobre la població —una població que va ser durament castigada pels *negres* (avions franquistes), a causa de disposar d'un polígon industrial on es fabricava clorata. Si visiteu l'hospital de sang de Batea, veureu l'impressionant desplegament sanitari, tant de la divisió republicana com de la franquista. I és que la Guerra Civil va esdevenir un fèrtil laboratori per a molts metges en l'atenció de ferits i la cirurgia militar: l'aplicació del *mètode Trueta* per evitar gangrenes, els quiròfans mòbils i les transfusions de sang salvarien in comptables vides.

No puc posar els peus al Centre d'Interpretació Internacional de l'Ebre sense pensar en la història de Jim Lardner, l'últim brigadista. El darrer americà que es va allistar

L'escenari que millor sintetitza els estralls de la Guerra Civil és el Poble Vell de Corbera d'Ebre

al batalló Lincoln i el darrer a caure, en plena batalla de l'Ebre. No puc entrar al MUME i no comprendre'm escoltant els relats dels exiliats republicans abans de travessar la frontera cap a un futur incert.

És clar que si un escenari sintetitza millor que qualsevol altre

els estralls de la Guerra Civil és el Poble Vell de Corbera d'Ebre. Quan passegeu pels carrers amb cases ensorrades, amb la carcassa de l'església barroca de Sant Pere al fons, tindreu la impressió d'entrar en una càpsula del temps. Ara aquest conjunt històric vol ser un monument a la pau, que ens ajudi a recordar on ens pot conduir la intolerància. Perquè som memòria o no som res.

CLÀUDIA PUJOL
Directora de *Sàpiens*

ESTER CAPELLA [*Consellera de Justícia*]

“LES POLÍTIQUES DE MEMÒRIA SÓN UN MISSATGE DE FUTUR”

AQUEST ESTIU ESTÀ PREVIST QUE S'OBRIN NOVES FOSSES A LES GARRIGUES I AL PALLARS, SEGONS ENS EXPLICA LA CONSELLERA DE JUSTÍCIA, AMB QUI FEM BALANÇ DE LA FEINA FETA I DELS REPTES MÉS IMMEDIATS EN EL CAMP DE LA MEMÒRIA HISTÒRICA.

– L'any 2017, amb l'aprovació al Parlament de la Llei de reparació jurídica de víctimes del franquisme, que va anul·lar els judicis sumaríssims, es va posar en marxa el Programa d'Identificació Genètica i del Pla de Fosses. Podria fer-nos una mica de balanç del que s'ha fet aquests tres anys?

En el seu moment, el conseller Romeva va fer una aposta molt determinada per la memòria històrica. Nosaltres hem continuat prement l'accelerador en aquest sentit i a dia d'avui tenim localitzades un total de 517 fosses. Ara, tenint en compte que la forquilla de persones desaparegudes al nostre país és d'entre 12.000 i 20.000, això ens complica molt les certeses.

– A més, moltes fosses han estat localitzades per tradició oral.

Efectivament. Llevat excepcions, com un cas de l'Ebre en què vam trobar una llibreta amb els noms i els cognoms de les persones que hi havia enterrades, anem a les palpentes, i la feina prèvia és molt costosa. Hem anat tard! L'obertura de fosses s'hauria hagut de fer quan es va restablir la democràcia, perquè aleshores encara hi havia molts familiars directes vius i tant la localització, com l'extracció de mostres i la identificació hauria estat més fàcil. No hem d'oblidar que l'ADN, a mesura que passa el

temps, es va deteriorant i que els morts que ara estem buscant no van ser enterrats en condicions: literalment, es van colgar. D'aquí que els positius siguin pocs: de moment, només hem pogut fer vuit identificacions.

– Una de les quals és un maqui italià.

Sí, Elio Ziglioli, assassinat per la Guàrdia Civil el 1949 i enterrat en una fossa comuna de Castellar del Vallès. És una història molt potent. Cada fossa que obrim és una his-

“Si som capaços d'explicar bé que signifiquen els espais de memòria, no els banalitzarem”

tòria. I, quan pots identificar els cossos i lliurar-ne les restes a les famílies, t'adones del poder reparador de les polítiques de memòria i de la importància que té poder tancar el dol. Per això aprofito totes les oportunitats, com aquesta entrevista, per apel·lar als familiars dels desapareguts perquè ens facin arribar mostres d'ADN —ara en tenim unes 2.000— per anar-les comparant amb les restes que anem trobant a les fosses.

– Què passa amb les restes que no es poden identificar?

Tal com estableix la mateixa Llei de memòria, s'enterren al cementiri del municipi on van ser localitzades. Ara estem fent una política de senyalitzar tots aquests indrets de memòria.

– Les fosses de Miravet i del Sole-ràs van ser un impacte: 250 cossos, entre totes dues. Està previst obrir noves fosses?

Aquest estiu està previst que s'obrin noves fosses, al Cogul (a les Garrigues) i al Pallars Sobirà. Un dels requisits, a l'hora de triar quines s'obren i quines no, és que hi hagi familiars directes vius. Perquè obrir i no identificar genera patiment i frustració... És clar que també ens trobem amb moltes mostres d'agraïment i algunes veritables sorpreses.

– Expliqui'm alguna sorpresa que l'hagi impactada especialment...

Doncs, mira, una anècdota personal: estava a punt de dir unes paraules en l'acte anual d'homenatge a les víctimes de la Guerra Civil de les Camposines i, just abans de començar, lleigeixo, en una de les plaques que tenia al darrere: José Novell Torra. I em dic: no pot ser. El germà de la meua àvia es deia així. I continuo llegint: militar de carrera del bàndol republicà... Només podia ser ell! Li havíem perdut la pista... vuitanta anys enrere. L'àvia sempre ens

MACRO-CAMPUS
Ester Capella fotografiada a les noves oficines de la Zona Franca on fa poc s'ha traslladat la seu de la Conselleria.

ENRIQUE MARCO

ELS VUIT POSITIU

De les vuit persones identificades fins ara, set van ser recuperades a la fossa del Soleràs (les Garrigues). Es tracta de Tomàs Verdaguer, Leandro Preixens, Ramon Jové, Maria Teresa Mir, Josep Moles, Modesto Sualdea i un dels germans Sabatés Homs (No s'ha pogut determinar de quin germà es tracta).

L'altre identificat va ser Elio Zuglioli, un maqui italià recuperat de la fossa de Castellar del Vallès (Vallès Occidental).

havia dit que havia mort a la batalla de l'Ebre perquè va ser el moment en què no se n'havia sabut res més. Però ningú de la nostra família no sabia que les seves restes eren a l'osari de les Camposines. La veritat és que em va impactar!

– Sé de diverses famílies que s'han assabentat de la història dels seus avantpassats quan un net o un besnet feia un treball de recerca de batxillerat.

I tant! És que el silenci al voltant d'aquesta qüestió ha estat molt espès, sobretot en els àmbits rurals. Recordo quan, arran de la llei d'anul·lació dels judicis franquistes, el conseller Carles Mundó donava a les famílies un certificat, i moltes s'assabentaven en aquell moment que el seu pare, avi, germà, oncle... havia estat condemnat a mort o havia estat executat.

– En plena pandèmia, i coincidint amb el setanta-cinquè aniversari de l'alliberament de Mauthausen,

presentaven el cens de deportats catalans i espanyols als camps d'extermini.

És una feina molt laboriosa, que hem elaborat amb la col·laboració de l'Amical Mauthausen i amb la Universitat Pompeu Fabra. Estem parlant de més de 9.000 persones, 2.000 de les quals catalanes. I no només hi ha els noms i els cognoms, sinó les biografies: qui eren, què feien, per què van anar a parar als camps... És un cens molt complet i viu, que pot consultar qualsevol persona en qualsevol lloc del món.

– L'altre tema que està sobre la taula és la nova Llei de Memòria que, si s'aprova, hauria de permetre a la Generalitat, per exemple, retirar la simbologia franquista dels espais públics. Com el cas del polèmic monument de l'Ebre...

Nosaltres tenim el ferm compromís que el monument de Tortosa desaparegui del bell mig del riu. Perquè considerem que cap societat democràtica no pot tolerar que un

monument en honor i glòria dels qui es van rebel·lar contra el règim legítim de la República estigui present en l'imaginari col·lectiu. Les polítiques de memòria serveixen per entendre què ha passat, per posar llum en la foscor, per ajudar-nos a entendre que som fruit d'allò. Però també són un missatge de futur. I no es pot construir un futur blanquejant un monument que representa el que representa.

– Com es conjumina el vessant de memòria d'aquests indrets amb el vessant turístic? A Auschwitz-Birkenau, per exemple, estan preocupats perquè no esdevingui un parc temàtic, amb tot de turistes i instagramers fent-se fotos.

Si des de la Conselleria de Justícia, però també de la Conselleria d'Educació i de Cultura, es treballen transversalment els valors i s'explica bé què representen els espais de memòria que tenim, estic convençuda que no es caurà en la temptació de banalitzar-los. **C. P.**

MEMORIAL DEMOCRÀTIC

XARXA D'ESPAIS DE MEMÒRIA DE CATALUNYA

ALT PIRINEU I ARAN

- 1 Espais de memòria de la Val d'Aran. Les. Val d'Aran.
- 2 Alins. Terra de frontera. Alins. Pallars Sobirà.
- 3 El Camí de la Llibertat. Alós d'Isil. Pallars Sobirà.
- 4 Generosa Cortina. Alt Àneu. Pallars Sobirà.
- 5 Camí de l'exili pel port de Salau. Alt Àneu. Pallars Sobirà.
- 6 Frontera i búnquers. La Guingueta d'Àneu. Pallars Sobirà.
- 7 Els estanys de l'Exili. Lladorre. Pallars Sobirà.
- 8 El front de guerra a la zona de Biuse. Llavorsí. Pallars Sobirà.
- 9 Camins de la Guerra Civil. Rialp. Pallars Sobirà.
- 10 Les fortificacions del tossal de Sant Joan de Vilamur. Soriguera. Pallars Sobirà.
- 11 Presó-Museu "Camí de la Llibertat". Sort. Pallars Sobirà.
- 12 Destrucció i reconstrucció d'un poble adoptat pel Caudillo. Tírvia. Pallars Sobirà.
- 13 Búnquers de la Línia P. Vall de Cardós. Pallars Sobirà.
- 14 Itinerari del Cuco. Parc Natural de l'Alt Pirineu. Vall de Cardós. Pallars Sobirà.
- 15 Isona: La reconstrucció d'un poble entre dos fronts. Isona i Conca Dellà. Pallars Jussà.
- 16 Itinerari "El front republicà de la Posa". Isona i Conca Dellà. Pallars Jussà.
- 17 Itinerari del mont de Conques. Isona i Conca Dellà. Pallars Jussà.
- 18 Casa Bonifaci. Llimiana. Pallars Jussà.
- 19 Conxita Grangé. Torre de Capdella. Pallars Jussà.
- 20 Ruta dels búnquers del Bosc de Rossa. Arsèguel. Alt Urgell.
- 21 Espais de memòria. Bellver de Cerdanya. Cerdanya.
- 22 Parc dels búnquers. Montellà i Martinet. Cerdanya.

LLEIDA

- 23 Itineraris pel cap de pont de Balaguer. Belloc d'Urgell. Noguera.
- 24 El Merengue. Camarasa. Noguera.
- 25 Búnquers de Foradada. Foradada. Noguera.
- 26 Itineraris pel cap de pont de Balaguer. La Sentiu de Sió. Noguera.
- 27 El Clot de les Bombes de Tartareu. Les Avellanès i Santa Linya. Noguera.
- 28 Refugi antiaeri de l'església de Santa Maria. Agramunt. Urgell.
- 29 Centre d'interpretació

del Patrimoni de la Guerra Civil Ermengol Piró.

- Alcoletge. Segrià.
- 30 Itinerari "Túnels de la Guerra Civil". Alcoletge. Segrià.
- 31 Aeròdrom republicà. Alfés. Segrià.
- 32 Conjunt defensiu del Cingle de la Pena. Almatret. Segrià.
- 33 Cementiri. Lleida. Segrià.
- 34 Senyalització de la intervenció en fosses de la Guerra Civil. Seròs. Segrià.
- 35 Fossa militar. Torrebesses. Segrià.
- 36 Espais de memòria de Vilanova de la Barca. Vilanova de la Barca. Segrià.
- 37 Itineraris dels bombardeigs. Les Borges Blanques. Garrigues.
- 38 Espai Macià. Les Borges Blanques. Garrigues.
- 39 Fossa comuna del cementiri de Tarrés. Tarrés. Garrigues.
- 40 L-2: itineraris dels espais de la Guerra Civil. Vallbona de les Monges. Urgell.
- 41 Espais de la Guerra Civil a la Segarra. Cervera. Segarra.
- 42 Espais de la Guerra Civil a la Segarra. Els Plans de Sió. Segarra.
- 43 Espai Lluís Companys. El Tarròs. Urgell.

CATALUNYA CENTRAL

- 44 Museu de l'Escola Rural. Castellar de la Ribera. Solsonès.
- 45 El Solsonès. Terra d'emboscats. Clariana de Cardener. Solsonès.
- 46 Ruta de la Memòria dels Miners de Carbó. Berguedà.
- 47 Museu dels Maquis. Castellnou de Bages. Bages.
- 48 Espai Memòries. Manresa. Bages.
- 49 Memorial de l'Exèrcit Popular. Pujalt. Anoia.
- 50 Les fosses de la Guerra Civil. Prats de Lluçanès. Osona.

GIRONA

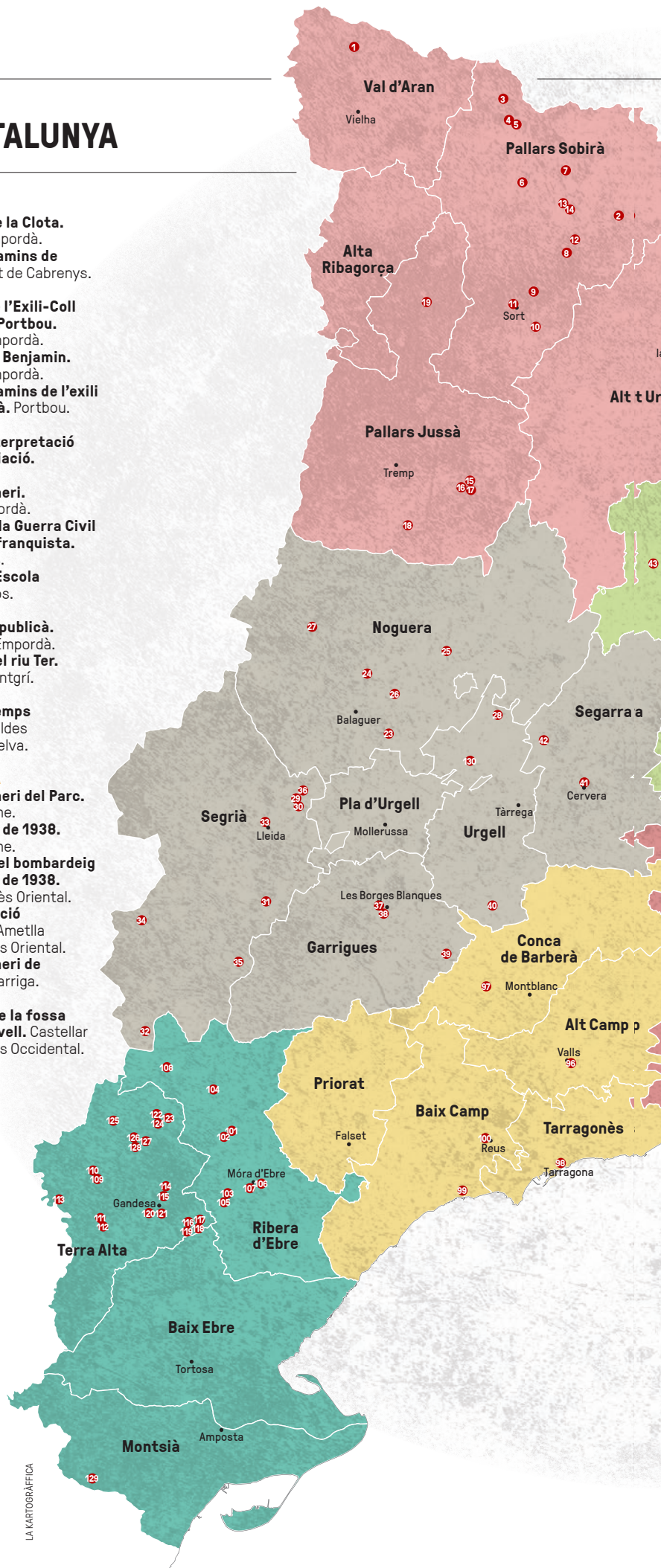
- 51 Retirada i camins de l'exili al Ripollès. Molló. Ripollès.
- 52 Casa Cambó. Besalú. Garrotxa.
- 53 Plaça del Bisbe Miró. Besalú. Garrotxa.
- 54 Escola Republicana Salvador Vilarrasa. Besalú. Garrotxa.
- 55 Sadernes a Sant Llorenç de Cerdans cap a l'Exili. Sales de Llierca. Garrotxa.
- 56 Joan Pinsach i Solé. Santa Pau. Garrotxa.
- 57 Museu Memorial de l'Exili. La Jonquera. Alt Empordà.
- 58 Retirada i camins de l'exili a l'Alt Empordà. La Jonquera. Alt Empordà.

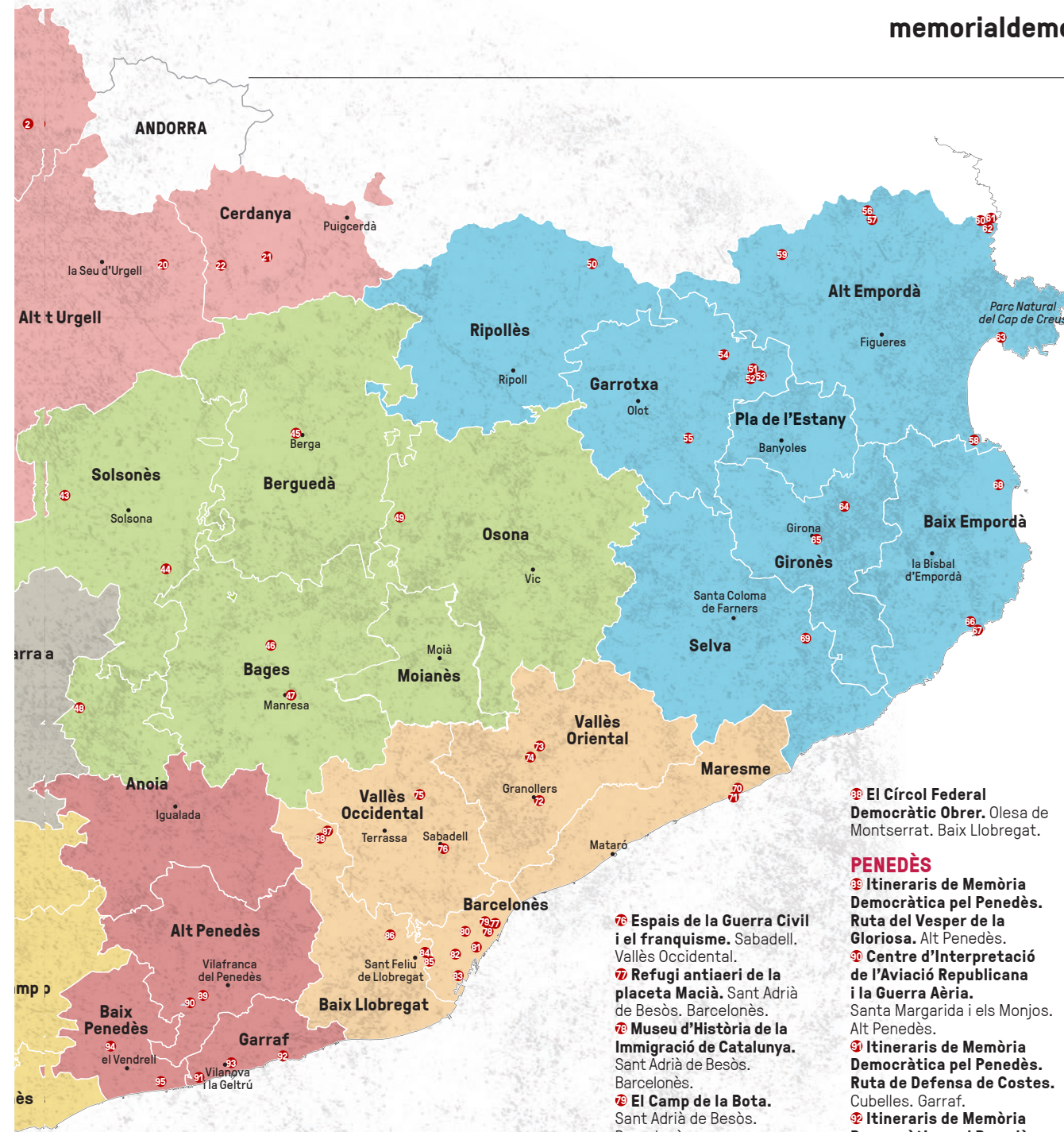
36 Búnquers de la Clota.

- L'Escala. Alt Empordà.
- 59 Retirada i camins de l'exili. Maçanet de Cabrenys. Alt Empordà.
- 60 Memorial de l'Exili-Coll dels Belitres-Portbou. Portbou. Alt Empordà.
- 61 Ruta Walter Benjamin. Portbou. Alt Empordà.
- 62 Retirada i camins de l'exili a l'Alt Empordà. Portbou. Alt Empordà.
- 63 Centre d'Interpretació del Camp d'Aviació. Celrà. Gironès.
- 64 Refugi antiaeri. Roses. Alt Empordà.
- 65 Itinerari de la Guerra Civil i la repressió franquista. Girona. Gironès.
- 66 Refugi de l'Escola La Vila. Palamós. Baix Empordà.
- 67 Parvulari republicà. Palamós. Baix Empordà.
- 68 Pont sobre el riu Ter. Torroella de Montgrí. Baix Empordà.
- 69 Caldes en temps de guerres. Caldes de Malavella. Selva.

BARCELONA

- 70 Refugi antiaeri del Parc. Calella. Maresme.
- 71 Bombardeig de 1938. Calella. Maresme.
- 72 Granollers: el bombardeig del 31 de maig de 1938. Granollers. Vallès Oriental.
- 73 Camp d'aviació de Rosanes. L'Ametlla del Vallès. Vallès Oriental.
- 74 Refugi antiaeri de l'estació. La Garriga. Vallès Oriental.
- 75 El maquis de la fossa del cementiri vell. Castellar del Vallès. Vallès Occidental.

- 98 Ruta dels espais de la Guerra Civil.** Cambrils. Baix Camp.
- 99 Refugi antiaeri de la Patcada.** Reus. Baix Camp.

TERRES DE L'EBRE

- 101 Campament del XV Cos d'Exèrcit.** Ascó. Ribera d'Ebre.
- 102 Búnquer dels Reguers.** Ascó. Ribera d'Ebre.
- 103 Refugi de la plaça de la Font Gran.** Benissanet. Ribera d'Ebre.
- 104 Refugi antiaeri del carrer de Sant Josep a Flix.** Flix. Ribera d'Ebre.
- 105 Castell de Miravet.** Miravet. Ribera d'Ebre.
- 106 Mitjans de pas.** Móra d'Ebre. Ribera d'Ebre.
- 107 Castell de Móra d'Ebre.** Móra d'Ebre. Ribera d'Ebre.
- 108 Trinxeres de Berrús.** Ribarroja d'Ebre. Ribera d'Ebre.
- 109 Centre d'Interpretació "Hospitals de Sang."** Batea. Terra Alta.
- 110 Fort d'en Blarió.** Batea. Terra Alta.
- 111 Mirador de Sant Josep.** Bot. Terra Alta.
- 112 Antiga estació de Bot.** Bot. Terra Alta.
- 113 Fort de Milet.** Caseres. Terra Alta.
- 114 Centre d'interpretació "115 dies.** Corbera d'Ebre. Terra Alta.
- 115 Poble Vell de Corbera d'Ebre.** Corbera d'Ebre. Terra Alta.
- 116 Senderisme per la Vall Closa.** El Pinell de Brai. Terra Alta.
- 117 Cases caigudes al Pinell de Brai.** El Pinell de Brai. Terra Alta.
- 118 Centre d'Interpretació "Les Veus del Front".** El Pinell de Brai. Terra Alta.
- 119 Mirador de la serra de Pàndols i Cub de la Pau.** El Pinell de Brai. Terra Alta.
- 120 Coll del Moro.** Gandesa. Terra Alta.
- 121 Museu Memorial de la Batalla de l'Ebre.** Gandesa. Terra Alta.
- 122 Memorial de les Camposines.** La Fatarella. Terra Alta.
- 123 Trinxeres de les Deveves.** La Fatarella. Terra Alta.
- 124 Centre d'interpretació "Internacionals a l'Ebre."** La Fatarella. Terra Alta.
- 125 Ruta de les trinxeres Punta del Duc.** La Pobla de Massaluça. Terra Alta.
- 126 Centre d'Interpretació "Soldats a les Trinxeres".** Vilalba dels Arcs. Terra Alta.
- 127 Mirador del Bassot.** Vilalba dels Arcs. Terra Alta.
- 128 Trinxeres dels Barrancs.** Vilalba dels Arcs. Terra Alta.
- 129 Centre d'Interpretació del Camp d'Aviació.** La Sénia. Montsià.

- 96 El Círcol Federal Democràtic Obrer.** Olesa de Montserrat. Baix Llobregat.

PENEDÈS

- 97 Itineraris de Memòria Democràtica pel Penedès. Ruta del Vesper de la Gloriosa.** Alt Penedès.
- 98 Centre d'Interpretació de l'Aviació Republicana i la Guerra Aèria.** Santa Margarida i els Monjos. Alt Penedès.
- 99 Itineraris de Memòria Democràtica pel Penedès. Ruta de Defensa de Costes.** Cubelles. Garraf.
- 100 Itineraris de Memòria Democràtica pel Penedès. Ruta de Defensa de Costes.** Sitges. Garraf.
- 101 Itineraris de Memòria Democràtica pel Penedès. Ruta de Defensa de Costes.** Vilanova i la Geltrú. Garraf.
- 102 Itineraris de Memòria Democràtica pel Penedès. Ruta del front.** Baix Penedès.
- 103 Itineraris de Memòria Democràtica pel Penedès. Ruta de Defensa de Costes.** Calafell. Baix Penedès.

TARRAGONA

- 96 Refugi antiaeri de la plaça del Blat.** Valls. Alt Camp.
- 97 Les Masies i les Brigades Internacionals.** L'Espluga de Francolí. Conca de Barberà.
- 98 Espais de memòria.** Tarragona. Tarragonès.

- 76 Espais de la Guerra Civil i el franquisme.** Sabadell. Vallès Occidental.
- 77 Refugi antiaeri de la placeta Macià.** Sant Adrià de Besòs. Barcelonès.
- 78 Museu d'Història de la Immigració de Catalunya.** Sant Adrià de Besòs. Barcelonès.
- 79 El Camp de la Bota.** Sant Adrià de Besòs. Barcelonès.
- 80 Fossar de la Pedrera. Cementiri de Montjuïc.** Barcelona. Barcelonès.
- 81 Palau de les Hores.** Barcelona. Barcelonès.
- 82 Pavelló de la República.** Barcelona. Barcelonès.
- 83 Bateria antiaèria del Turó de la Rovira.** Barcelona. Barcelonès.
- 84 Bateria antiaèria de Sant Pere Màrtir.** Esplugues de Llobregat. Baix Llobregat.
- 85 Can Riera.** L'Hospitalet de Llobregat. Barcelonès.
- 86 Federació Obrera de Molins de Rei.** Molins de Rei. Baix Llobregat.
- 87 República. Repressió i exili.** Olesa de Montserrat. Baix Llobregat.

CORBERA D'EBRE [Terra Alta]

EL QUE EXPLIQUEN LES RUÏNES

EL POBLE VELL DE CORBERA D'EBRE VA QUEDAR TOTALMENT DESTRUÏT PER LES BOMBES FRANQUISTES, DURANT LA BATALLA DE L'EBRE. LES RESTES DE PART D'AQUESTA LOCALITAT SÓN ACTUALMENT EL TESTIMONI VIU D'AQUEST FOSC PERÍODE.

EL PASSAT de Corbera d'Ebre està marcat per un historial desventurat de destrucció i violència. El poble havia viscut enfrontaments bèl·lics ja en la guerra contra Joan II el 1463; juntament amb la resta de la comarca, també va patir els efectes de la Guerra dels Segadors i, posteriorment, també de la Guerra de Successió, que va suposar l'ocupació de les tropes franco-castellanes a principis del segle XVIII. Però els fets que van marcar definitivament la trajectòria d'aquesta petita localitat assentada al turó de la Montera són més recents.

A les darreries de la Guerra Civil espanyola, les bombes i els obusos rebels van impactar sobre cases i carrers, i van convertir Corbera

d'Ebre en un munt de ruïnes. En l'actualitat, trobem en aquest escenari un dels testimonis més importants de la devastació que va provocar la guerra, símbol de la violència, de la reconstrucció i del record.

Pocs episodis han marcat tant l'esdevenir de la història recent de Catalunya com la batalla de l'Ebre. Quan la Guerra Civil ja es donava

Els seus veïns i veïnes van haver d'abandonar les cases, convertides en muntanyes de pedres, ciment i fustes

quasi per perduda, l'avanç sobre el territori ocupat pel bàndol rebel a la dreta del riu va significar una última estocada per part de les tropes republicanes, que amb aquell moviment pretenien alleugerir la pressió sobre el front de València. Tenien la fe posada en el fet que, amb la política expansionista de Hitler a Europa, les potències democràtiques mourien fitxa i enviarien ajuda per combatre el feixisme. La nit del 25 de juliol, un exèrcit republicà nodrit de reservistes travessava el riu aprofitant la foscor i penetrava en les línies enemigues.

Aquella mateixa jornada, van entrar a Corbera d'Ebre. En un primer moment, l'operació va ser

J. DESCARREGA

ESGLÉSIA DE SANT PERE

Construïda sobre una antiga església romànica, aquest temple entre el barroc i el neoclassicisme és l'únic edifici que es manté dret enmig de les ruïnes.

CONSORCI MEMORIAL DELS ESPAIS DE LA BATALLA DE L'EBRE

LLETRES PER LA PAU

El colpidor panorama del Poble Vell ha evocat, també, iniciatives artístiques. Passejant pels carrers es poden trobar les vint-i-vuit obres que formen l'Abecedari de la Llibertat, cadascuna corresponent a una lletra. Les diferents expressions artístiques, de les quals enguany se'n celebren 25 anys, són una reflexió sobre com és el diàleg (les lletres) i no pas la violència el que ens permet construir una societat més justa per a tothom.

tot un èxit, però durant els cent quinze dies següents, l'Ebre es va convertir en una batalla de desgast cruenta i dolorosa que es va cobrar la vida de 30.000 combatents de tots dos exèrcits. Finalment, el 16 de novembre, l'exèrcit republicà es va retirar.

Sense pietat

Durant aquells mesos, l'artilleria i els avions rebels van bombardejar incansablement les posicions republicanes: Corbera d'Ebre va quedar destruït. Tot i que algunes cases foren parcialment rehabilitades, amb els anys la població va abandonar el Poble Vell desbastant els antics habitatges per tal de reutilitzar-ne els materials en els nous construïts al peu del turó i a tocar de la carretera. L'any 1992, la Generalitat de Catalunya va declarar-lo bé cultural d'interès nacional.

Passejant pel Poble Vell, el silenci i la quietud dels carrers abandonats queden lluny de recordar un

poble on, dècades ençà, hi havia hagut vida. L'únic edifici que es manté dret és la imponent església de Sant Pere, entre barroca i neoclàssica i construïda sobre una antiga església romànica. La violència dels bombardejos va malmetre la teulada, i el posterior abandonament i espoli en van deixar l'interior nu i en molt mal estat. Parcialment rehabilitada en les darreres dècades, la seva visita interior permet veure l'esquelet de l'edifici, actualment utilitzat com a centre d'activitats culturals.

A part del Poble Vell, a Corbera d'Ebre podem visitar el CI 115 Dies, un espai de recuperació i difusió dels fets de la batalla de l'Ebre que pretén aproximar-se al dia a dia del front. Aquest Centre d'in-

terpretació, juntament amb els CI del Pinell de Brai, la Fatarella, Batea i Vilalba dels Arcs es gestionen a través del Consorci Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre (COMEBE).

Altres ciutats, com Brunete o Gernika, també van ser destruïdes durant la guerra, però, així com aquestes es van reconstruir, Corbera d'Ebre es va tornar a aixecar en un emplaçament diferent, deixant el poble en ruïnes a la mercè del pas dels anys. Aquest fet ens brinda ara l'oportunitat de veure, quasi com si el temps s'hagués congelat, el testimoni cru de la devastació que va deixar la batalla de l'Ebre i, per tant, la Guerra Civil, darrere seu sense haver de recórrer a una fotografia antiga.

POBLE VELL DE CORBERA D'EBRE

Consorci Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre / batallaebre.org
 Associació del Poble Vell de Corbera d'Ebre / poblevell.cat

SANTA MARGARIDA I ELS MONJOS [Alt Penedès]

LA DEFENSA DEL PENEDÈS A TRES BANDES

TRES ITINERARIS HISTÒRICS RECUPEREN EL PERÍODE DE LA GUERRA CIVIL A LA ZONA DEL PENEDÈS. DES DE LES TRINXERES, DES DE LA COSTA AMB BÚNQUERS I CONSTRUÏNT CAMPS D'AVIACIÓ, ELS REPUBLICANS VAN PLANTAR CARA A L'EXÈRCIT SUBLEVAT.

SENSE TEMPS PER PERDRE, els jornaleros del Penedès arrencaven els ceps i preparaven les vinyes per a la seva nova funció. En aquells temps convulsos, ni amb la joia de la comarca s'anava amb contemplacions. Al seu lloc, es construïren aeròdroms i refugis per fer front a l'ofensiva franquista imminent. Era la primavera del 1938, acabava de caure el front d'Aragó i els colpistes havien partit el territori republicà en dos: calia reajustar la defensa d'una República ferida de mort.

El Penedès no va ser ocupat fins als últims mesos de la Guerra Civil. El territori va viure la major part del conflicte a la rereguarda oferint tasques de suport, però, al final, tampoc no va quedar al marge de les repercussions de la Retirada. Per això, avui, els Itineraris de la Memòria Democràtica pel Penedès ens ofereixen tres rutes històriques –i ahora entrelaçades– que ens parlen de realitats ben diferents respecte al desenvolupament i la vivència del conflicte a la comarca: la relació de la zona amb la guerra aèria, a la *Ruta del Vesper de la Gloriosa*; l'avanç franquista i l'exili, a la *Ruta del front al Penedès*, i una mirada sobre el desconegut front marítim, a la *Ruta de defensa de costes*.

Quatre aeròdroms

A mesura que avançava la guerra, els poderosos ajuts exteriors que va rebre el bàndol rebel van aca-

bar de decantar la balança. Amb la caiguda del front d'Aragó, l'exèrcit republicà va haver de construir a correuita quatre aeròdroms al Penedès, a prop del front. Els caces, mosques i xatos que s'hi enlairaven van tenir funcions importants de suport als bombarders de la batalla de l'Ebre i, posteriorment, en la protecció de l'exèrcit en retirada. Per explicar aquests

Els avions republicans s'enlairaven com eixams de vespes, per això la zona s'anomenà el Vesper de la Gloriosa

fets, la *Ruta del Vesper de la Gloriosa* recorre les instal·lacions, les edificacions i els refugis que es van construir per fer front al bàndol franquista des del cel. Els punts més destacats del recorregut són els quatre camps d'aviació: Els Monjos, Santa Oliva, Sabanell i Pacs, on els avions republicans s'enlairaven com eixams de vespes. La visita té una parada obligada al Centre d'Interpretació de l'Aviació Republicana i la Guerra Aèria (CIARGA).

El camí de l'exili

Després de superar la línia de l'Ebre, Franco va avançar per dins de Catalunya i, el 18 de gener del 1939, va arribar al Baix Penedès.

A LA PLATJA DEL FRANCÀS

La vigilància de la costa, a partir de setembre del 1936, va estar a càrrec dels carrabiners, que observaven el mar des de nius de metralladora com aquest al municipi del Vendrell.

UNA PARADA IMPRESCINDIBLE

El Centre d'Interpretació de l'Aviació Republicana i la Guerra Aèria (CIARGA), amb seu a Santa Margarida i els Monjos, a més de ser el punt de nexe entre les tres rutes, també és un espai museístic que aprofundeix en la història de l'aviació republicana, molt més desconeguda que la del bàndol rebel. En aquest museu, de manera molt pedagògica, s'explica com es construïa un aeròdrom, quins avions s'hi emplaçaven, els tallers de muntatge i reparació, la funció dels aviadors, la feina dels mecànics, etc. Des del CIARGA també s'articula la visita al refugi del Serral, amb més de cent metres de galeries subterrànies.

ARXIU DE L'INSTITUT D'ESTUDIS PENEDÈSICS

S'hi va trobar la resistència republicana, que va intentar frenar-lo. Mentrestant, milers de civils i combatents ja fugien cap a l'exili. El dia 24 del mateix mes, l'ocupació del Penedès era completa: l'entrada dels militars victoriosos va anar acompanyada del ritual habitual –celebració d'una missa i alçament de la bandera monàrquica amb l'àguila–, i els republicans morts van ser enterrats en fosses.

La *Ruta del front del Penedès* – que transcorre per diversos municipis de la comarca – posa l'accent en la desena d'espais patrimonials relacionats amb l'arribada de les tropes rebels amb la voluntat explícita de desmentir la teoria que l'ocupació de la zona va ser un camí de roses. El recorregut explica com es va produir l'avanç

franquista, així com l'empremta que hi van deixar els refugiats en el seu pas per la comarca cap a la frontera francesa.

Atacs marítims

El tercer itinerari ressegueix un vessant força oblidat de la Guerra Civil. Amb la *Ruta de la defensa de la costa*, ens adreçem a les poblacions del litoral del Garraf i el Baix Penedès –concretament des de Sitges fins al Vendrell– per recuperar la tasca que es va fer a la rereguarda republicana per defensar

el front marítim. Al principi de la guerra, i arran del bombardeig del creuer franquista *Canarias*, tota la costa catalana es va militaritzar per protegir-se d'un atac hipotètic del bàndol rebel. Es van construir búnquers, trinxeres i nius de metralladores, uns vestigis que ara s'han recuperat i senyalitzat.

Així, doncs, dins el marc dels Itineraris de la Memòria Democràtica pel Penedès, aquesta ruta costanera és una tercera peça clau per reconstruir tot el període de la Guerra Civil a la terra del vi.

CENTRE D'INTERPRETACIÓ DE L'AVIACIÓ REPUBLICANA I LA GUERRA AÈRIA (CIARGA)

Memòria de la guerra aèria. Camí del Fondo, s/n Santa Margarida i els Monjos
Tel. 669 287 539 / turisme@smmonjos.cat / www.ciarga.cat

PRATS DE LLUÇANÈS [Osona]

ELS SOLDATS ANÒNIMS DE PRATS DE LLUÇANÈS

L'OBERTURA DE DUES FOSSES COMUNES HA PERMÈS EXHUMAR ELS COSSOS DE DIVUIT SOLDATS QUE VAN MORIR DEFENSANT AQUESTA LOCALITAT DE LA INCURSIÓ FRANQUISTA. AVUI, UN ITINERARI COMMEMORATIU RECORDA ELS FETS.

AJUNTAMENT DE PRATS DE LLUÇANÈS

LA 54A DIVISIÓ, comandada pel general franquista Ricardo Marzo, va resoldre amb èxit l'encerclament de la vila de Prats de Lluçanès. Malgrat la curta però aferrissada resistència, les tropes rebels van ocupar la localitat el dia 3 de febrer del 1939 i van afusellar els 250 soldats fidels a la Segona República que havien defensat la posició. Els seus cossos, sota la prohibició que s'enterressin al cementiri, van ser recollits pel veïnat i dipositats en set fosses comunes distribuïdes pels voltants del poble, algunes també als marges

dels camps de conreu i les masies. Dues d'elles, la de Sant Sebastià i la del cementiri de Sant Andreu de Llanars, són les úniques que, més de vuitanta anys més tard, s'han aconseguit obrir en el marc del Pla de Fosses, que va posar en marxa la Generalitat de Catalunya l'any 2017. Entre totes dues s'hi van exhumar els cossos de divuit soldats, alguns de menys de dinou anys. Juntament amb les restes, es van trobar els objectes personals que duïen a sobre al moment del tràgic final: botons –alguns amb l'escut dels Bombers de Barcelona–, fulles d'afaitar, encenedors o cinturons que han resistit el pas dels anys i dels tractors.

REFUGI DE LA GUERRA

A Prats de Lluçanès no només es va silenciar el record dels morts anònims de les fosses comunes, també la memòria dels refugiats provinents de zones en guerra que van arribar a la localitat entre el novembre del 1936 i l'agost del 1938. En aquest període unes 460 persones, un terç de les quals eren infants de menys de dotze anys, van rebre una donació de l'Ajuntament, recollida entre els veïns i les veïnes del poble, i van ser allotjades a la rectoria, a l'escola de les Dominiques o a cases de famílies.

DIRECCIÓ GENERAL DE MEMÒRIA DEMOCRÀTICA. GENERALITAT DE CATALUNYA

Reparació i record

El 9 de novembre del 2018, es van enterrar els divuit cossos al cementiri de Prats de Lluçanès. El mateix dia també es va inaugurar un itinerari commemoratiu que proposa la visita als espais –identificats amb panells i monòlits– on van ser recuperats. La consellera de Justícia, Ester Capella, que va assistir als actes, va aprofitar la visita per lliurar el document de nul·litat del judici sumaríssim que condemnava a cadena perpètua l'alcalde republicà de Prats de Lluçanès, Francesc Canal Juvanteny. En conjunt, un seguit d'actes de memòria i dignificació a les víctimes, encara sense identificar, que avui reposen rere la inscripció "lluïtadors per la justícia i la llibertat".

FOSSA DE PRATS DE LLUÇANÈS

Cementiri de Prats del Lluçanès
Tel. 93 856 01 00
pratsdellucanes.cat

MUSEU MEMORIAL DE L'EXILI (MUME)

PORTBOU [Alt Empordà]

HISTÒRIES DE FRONTERA

PORTBOU HA ESTAT L'ESCENARI DE MIGRACIONS DE SUD A NORD I DE NORD A SUD. VA SER L'ÚLTIMA PARADA DE L'EXILI DE WALTER BENJAMIN, QUE HI VA MORIR L'ANY 1940. UNA RUTA TRANSFRONTERERA RESSEGUEIX ELS SEUS PASSOS.

ABANS QUE LA LÍNIA FERROVIÀRIA internacional hi fes coincidir el seu recorregut, Portbou era una localitat tranquil·la a l'últim racó abans de la frontera. Pescadors i contrabandistes trobaven refugi entre les aigües de la badia, una situació limítrofa que ha marcat el seu caràcter i història.

A les acaballes de la Guerra Civil, mig milió de persones van emprendre el camí de l'exili i 350.000 ho van fer pels camins de l'Alt Empordà. La Segona Guerra Mundial, pe-

rò, també va motivar l'arribada de persones que fugien del nazisme. I, a Portbou, la primera parada al sud dels Pirineus, els rebien els controls fronterers i la incertesa.

De Berlín a Portobou

Una d'aquestes persones va ser el pensador alemany d'origen jueu Walter Benjamin, que perseguit per la Gestapo, la nit del 26 al 27 de setembre del 1940, va morir d'una sobredosi de morfina en una fonda de la localitat.

Després d'anys d'encobriment, la memòria de Walter Benjamin, com a altaveu i exemple de tantes altres històries anònimes, s'ha anat vivificant i Portbou s'ha consolidat avui com un espai de memòria de l'exili.

Actualment, s'ofereixen dues rutes que ressegueixen la trajectòria del filòsof: una urbana, que passa per l'estació del ferrocarril, l'hostal on va morir i el cementiri on hi ha la seva tomba, i una transfronterera.

Aquesta última segueix el camí que va fer el filòsof entre Banyuls, a la Catalunya Nord, i Portbou. Uns set quilòmetres de camí senyalitzat que permet reseguir els passos d'aquesta figura cabdal del pensament europeu en el seu últim viatge.

EL MONUMENT

Una de les mostres de la transcendència de la vida i la mort de Walter Benjamin és el Memorial Passatges, de l'artista israelià Dani Karavan. Just davant del cementiri, un passadís s'endinsa en la muntanya i es dirigeix al mar, un camí que, com el de Benjamin, és interromput per un vidre amb una cita on ell mateix ens diu: *"És una tasca més àrdua honorar la memòria dels éssers anònims que no la de les persones cèlebres. La construcció històrica es consagra a la memòria dels qui no tenen nom"*.

RUTA COMMEMORATIVA WALTER BENJAMIN

Oficina de Turisme de Portbou / portbou.cat
 Museu Memorial de l'Exili (MUME) / museuexili.cat

CORBERA D'EBRE [Terra Alta]

LA BATALLA DE L'EBRE, AL DETALL

CINC CENTRES D'INTERPRETACIÓ, AGRUPATS SOTA EL CONSORCI MEMORIAL DELS ESPAIS DE LA BATALLA DE L'EBRE (COMEBE), OFEREIXEN ALS VISITANTS UNA RADIOGRAFIA PRECISA DE L'ENFRONTAMENT PRINCIPAL I MÉS IMPORTANT DE LA GUERRA CIVIL.

EL 25 DE JULIOL DEL 1938, just quinze minuts després del toc de la mitjanit, en una vetlla especialment fosca –aquell dia, ni la Lluna no va voler treure el cap– les forces republicanes van intentar creuar el riu Ebre entre Mequinensa i Amposta, amb la voluntat de sorprendre l'enemic, l'exèrcit rebel. La major operació militar de la Guerra Civil havia començat.

L'ofensiva republicana perseguia tres objectius. El primer era aturar l'avançament franquista sobre València, el pulmó industrial i comercial del sector Centre, desviant l'atenció d'aquell front cap al de l'Ebre. El segon, revifar la moral de la rereguarda republicana i silenciar les veus que reclamaven una pau negociada amb els rebels. El tercer era, davant la política expansionista de Hitler, demostrar a les potències democràtiques que la República podia ser un aliat en la guerra contra el feixisme i forçar, per tant, la participació internacional en el conflicte.

Els republicans, però, només van tenir motius de celebració els primers dies de la contesa. Quan Franco va decidir apostar per aquest front i l'Ebre es va convertir en una batalla de desgast, els 250.000 combatents enviats a la zona es van veure immersos en un veritable infern. La batalla de l'Ebre va durar 115 dies, i es va donar per acabada el 16 de novembre del 1938, quan les forces republicanes es van retirar a l'altra riba. La magnitud de les dades demostra per què ha estat considerada la més llarga i sanguinant del conflicte:

CI VEUS DEL FRONT - COMEBE

Us recomanem que comenceu la visita pel Centre d'Interpretació 115 Dies, eix vertebrador de tots els altres

130.000 baixes, aproximadament, entre morts, ferits i desapareguts.

Encara que un fet així queda fixat en la memòria i marcat a la terra, el pas del temps magnifica el perill de l'oblit. Per aquest motiu, l'abril del 2001, per iniciativa de diferents ens locals del territori que van ser escenari de la batalla, es va crear el Consorci Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre (COMEBE). Una entitat que té tres objectius: recuperar la memòria

històrica dels fets, mantenir en bon estat els vestigis patrimonials que es conserven i treballar per la difusió dels fets i espais d'aquest fet històric.

El COMEBE agrupa cinc centres d'interpretació, cadascun especialitzat en un aspecte concret de la batalla, i més d'una vintena d'espais històrics distribuïts per diversos municipis de les comarques de la Ribera d'Ebre i la Terra Alta.

El context de la batalla

Us recomanem començar la visita pel Centre d'Interpretació 115 Dies, situat a Corbera d'Ebre i eix vertebrador de tots els altres. En aquest espai us endinsareu en les causes i les conseqüències de la batalla de l'Ebre, en els detalls dels diferents enfrontaments, enten-

CINC MIRADES, UNA BATALLA

Cada centre d'interpretació del COMEBE, distribuïts en cinc municipis de la comarca de la Terra Alta, permet descobrir un aspecte fonamental de la batalla.

dreu els objectius dels dos bàndols i els motius de la derrota republicana i coneixereu els seus principals protagonistes.

Un altre tret característic d'aquesta batalla va ser l'edat dels combatents. A les trinxeres s'hi van trobar les divisions formades pels soldats més grans del bàndol republicà, però també els més joves, de 17 i 18 anys, nascuts el 1920 i coneguts com la *Lleva del biberó*. Al Centre d'Interpretació Soldats a les Trinxeres, situat a Vilalba dels Arcs, es ret homenatge als combatents. Les explicacions, els objectes que s'hi exposen i les vivències enregistrades dels supervivents permeten que els visitants es posin en la pell dels soldats.

Molts no van tornar

La batalla de l'Ebre va ser molt violenta. Es va caracteritzar per les grans concentracions de foc d'artilleria, per la intensitat dels atacs aeris i per la duresa de la lluita.

Les divisions més castigades van patir entre un 40 i un 60% de baixes, però en alguns batallons es va assolir el 80%. Andreu Canet, un combatent supervivent, explica: "Recordo els companys agonitzant cridant a les seves mares, els morts, no dormir, la gana, la set..."

En una situació d'emergència i de perill, però també de carestia, és evident que el sistema sanitari es va haver d'adaptar. Al Centre d'Interpretació dels Hospitals de Sang, amb seu a Batea, s'explica com funcionava la medicina de guerra, les condicions en què treballava el personal sanitari i les noves aportacions que es van fer, com els quiròfans mòbils ideats pel doctor Moisès Broggi.

A mesura que passaven els dies, mantenir alta la moral de la tropa no era pas una tasca fàcil. Amb aquesta intenció, però, ambdós bàndols van controlar en tot moment la premsa i la propaganda que circulava entre el front i la rereguarda, i al mateix temps van intentar contaminar l'enemic amb rumors negatius i notícies falses;

CI HOSPITALS DE SANG - COMEBE

CI 115 DIES - COMEBE

estratègies que s'expliquen al Centre d'Interpretació Les Veus del Front, situat al Pinell de Brai.

Finalment, en el darrer dels centres d'interpretació, Internacionals a l'Ebre, a la localitat de la Fatarella, tenint en compte el

tercer dels objectius de la batalla per part de la República, s'aborda la importància de la participació internacional en el conflicte des de diverses perspectives i la funció que hi van tenir les Brigades Internacionals.

CORRESPONSALS A LES TRINXERES

La Guerra Civil espanyola va atreure centenars de corresponents, periodistes i escriptors d'arreu del món. Ernest Hemingway va cobrir la batalla de l'Ebre i en va plasmar les seves visions en diversos mitjans, sovint influïdes per la propaganda i pel seu compromís amb la causa republicana. El periodista nord-americà Jim Lardner va arribar a Espanya amb el mateix objectiu, però aviat es va incorporar a les Brigades Internacionals, i va morir combatent amb el batalló Lincoln a la batalla de l'Ebre.

CONSORCI MEMORIAL DELS ESPAIS DE LA BATALLA DE L'EBRE (COMEBE)

Horaris dels CIs:

CI 115 Dies (Corbera d'Ebre): De dimarts a dissabte de 10 a 14h i de 16 a 19h. Diumenge de 10 a 14h. CI Internacionals a l'Ebre (la Fatarella), CI Veus del Front (el Pinell de Brai), CI Soldats a les Trinxeres (Vilalba dels Arcs) i CI Hospitals de Sang (Batea): Dissabte de 10 a 14 h i de 16 a 19h. Diumenge de 10 a 14h.

Informació i reserves:

Tel. 977 42 15 28- 977 42 17 26 / www.batallaebre.org / info@batallaebre.org
Seu del COMEBE (Freginals, 18-24. Corbera d'Ebre)

CAMBRILS [BAIX CAMP]

RESSEGUINT L'EMPREMTA DE LA GUERRA

A CAMBRILS, MUNICIPI DESTACAT DE LA REREGUARDA REPUBLICANA, ENCARA ÉS VISIBLE EL RASTRE QUE LA GUERRA CIVIL VA DEIXAR ALS SEUS CARRERS I PLACES. UNA RUTA RECUPERA LA MEMÒRIA HISTÒRICA DE LA VILA TOT REPASSANT ELS ESCENARIS PRINCIPALS DEL CONFLICTE.

PER LA SEVA SITUACIÓ, i gràcies a les infraestructures i a una bona comunicació, Cambrils va ser un punt estratègic de la rereguarda republicana durant la Guerra Civil. Va ser un important centre de subministrament i un lloc de pas

de tropes cap al front. Va atendre al seu Hospital de Sang soldats ferits al front d'Aragó, al front del Segre o a la batalla de l'Ebre, i va acollir gairebé un miler de refugiats. Per tot això, Cambrils va ser objecte, com moltes altres pobla-

cions catalanes, de bombardejos aeris sistemàtics.

Lluny de voler esborrar aquest passat dolorós, el municipi ha recuperat les empremtes que la guerra va deixar marcades en la seva trama urbana. Ho fa amb la Ruta dels Espais de la Guerra Civil, un itinerari organitzat pel Museu d'Història de Cambrils que recorre els escenaris principals d'aquest període. La ruta comença al Museu del Molí de les Tres Eres i recorre espais del barri antic com l'avinguda Adelaida, la plaça d'Espanya, la rectoria i la Casa Vidal i Barraquer, per acabar amb una visita al refugi antiaeri del carrer de les Creus, a la plaça de l'Església.

L'espai més rellevant

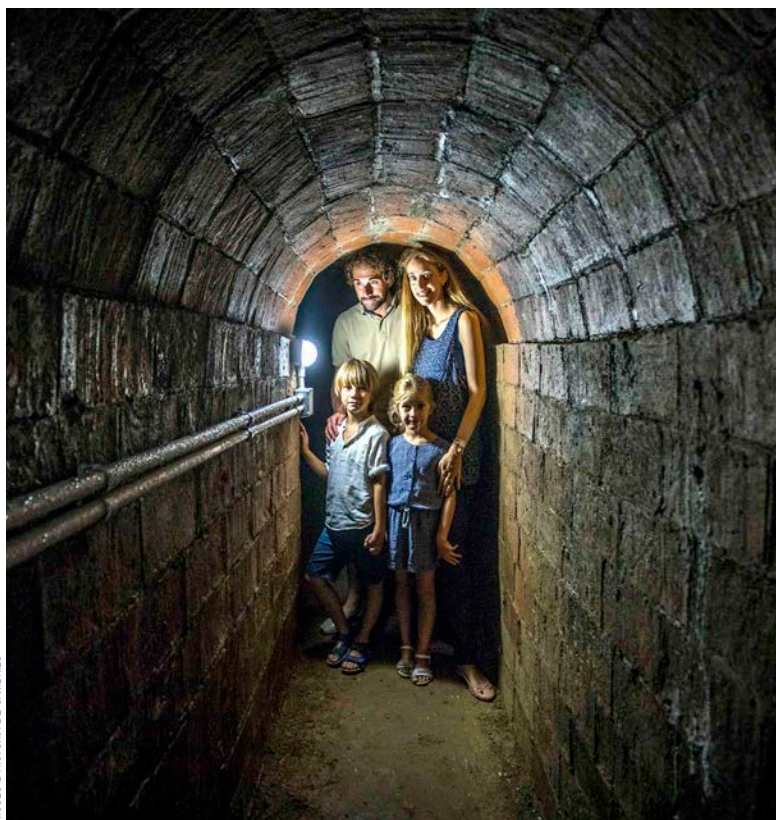
Aquest refugi de galeria, amb 90 metres de llargada i entre 8 i 10 metres de profunditat, és l'element més significatiu de la ruta. Construït l'any 1937 amb obra de les bòbiles locals i cobert amb volta, el seu traçat sinuós estava pensat per disminuir l'efecte de l'ona expansiva. A l'extrem sud havia de connectar amb el refugi del carrer del Cardenal Vidal i Barraquer, però el traçat previst no es va arribar a completar. De les diverses boques d'accés que tenia originalment, avui només en queda l'entrada, a la plaça de l'Església, i la sortida, al costat de la Torre del Llimó.

El refugi va ser descobert l'any 2006, es va rehabilitar i es va convertir en un espai de memòria.

ALTRES ESPAIS

Durant tota la guerra, el Parc Samà es va destinar a usos militars. Primer va ser quarter de la Columna Medrano, i més endavant es va convertir en un centre de reclutament i instrucció militar. El castell de Vilafortuny, per la seva banda, va acollir el quarter general de la XII Brigada Internacional, anomenada Garibaldi, i va rebre voluntaris de diverses nacionalitats. Tot i conèixer amb cordialitat, aquests milicians, soldats i brigadistes van causar un fort impacte en la població local.

MAUSEU D'HISTÒRIA DE CAMBRILS

REFUGI I RUTA DE LA MEMÒRIA DE CAMBRILS

Visites guiades al Museu d'Història de Cambrils
Via Augusta, 1, Cambrils / Tel. 977 79 45 28
www.cambrils.cat/museu

ASSOCIACIÓ LA CANVA

L'ÚLTIM ESCENARI DE LA BATALLA

Amb la voladura del pont de ferro de Flix, a les 4.45 h del 16 de novembre del 1938, la batalla de l'Ebre arribava al final, després de 115 dies d'intensos combats. L'inici de la retirada republicana va tenir lloc als peus del Castell Nou, una fortificació construïda durant la Tercera Guerra Carlina que, amb un mirador excepcional sobre la serra de la Fatarella i el tossal de Montredons, va esdevenir un testimoni únic del desenllaç del combat. Avui, Una exposició, a l'interior, ens ho explica.

FLIX [Ribera d'Ebre]

OBJECTIU: LA INDÚSTRIA ESTRATÈGICA

AL MUNICIPI DE FLIX, UN OBJECTIU MILITAR QUE VA PATIR BOMBARDEJOS CONSTANTS DURANT LA GUERRA CIVIL, ES POT VISITAR UN REFUGI ANTIAERI ON ES RECREA EL SO DE LES SIRENES, DELS AVIONS I DE LES BOMBES.

“1937 GM DI23 DE FRERO VON-VARDEARON FLIX”. Aquestes paraules es poden llegir en una de les parets del refugi antiaeri del carrer de Sant Josep de Flix, una inscripció que recorda el dia que la guerra va arribar a aquesta localitat de la Ribera d'Ebre. Aquell 23 de febrer del 1937, la Legió Còndor va bombardejar la fàbrica de cloratita, un hospital de sang i el nucli urbà. Va ser el primer atac aeri de les comarques tarragonines, i també un dels primers de Catalunya.

La seva situació estratègica i, sobretot, l'existència d'aquesta fàbrica on es produïen compostos químics per a explosius van convertir Flix en un objectiu militar. La vila va patir atacs constants fins al 17 de novembre del 1938, quan va caure

en mans de les tropes franquistes després de la batalla de l'Ebre.

Es van construir onze refugis antiaeris al municipi, cinc dels quals es troben dins del nucli urbà. El del carrer de Sant Josep és el que està més ben conservat, i s'ha recuperat, rehabilitat i convertit en un espai de memòria obert al públic. Es tracta d'un túnel subterrani que s'estén prop de cinquanta metres d'excavació a la roca, amb una petita avantsala, una galeria principal d'uns 21 metres de longitud i un

tram final revestit de formigó que comunica amb la sortida a la plaça de la Música.

Mentre el recorren, els visitants troben diversos plafons i un audiovisual que expliquen com es va viure la guerra a Flix i com funcionava el refugi. També es recrea l'ambient que s'hi respirava, el so de les sirenes i les explosions. A banda de la inscripció esmentada, a les parets es conserven altres grafitos, com un dibuix de dos milicians.

REFUGI ANTIAERI DE FLIX

Les visites s'han de concertar prèviament amb l'Ajuntament de Flix
C. Major, 18. Flix
Tel. 977 41 01 53

SORT [*Pallars Sobirà*]

UNA PRESÓ AL PIRINEU

DURANT LA SEGONA GUERRA MUNDIAL, MILERS DE PERSONES VAN TRAVESSAR LA FRONTERA FRANCESA FUGINT DEL NAZISME. EN EL CAMÍ CAP A LA LLIBERTAT, MOLTS VAN SER TANCATS EN AQUEST CALABÓS DE SORT, AVUI CONVERTIT EN MUSEU.

DIRECCIÓ GENERAL DE MEMÒRIA DEMOCRÀTICA. GENERALIAT DE CATALUNYA

UN PERIPLE INCERT

L'estada dels presos a Sort era curta. Per a la majoria dels reclusos, aquell petit calabós va ser el punt de partida d'un periple llarg i incert que sovint passava per altres presons provincials i camps de concentració. A causa de la saturació de la presó, s'autoritzava alguns refugiats a allotjar-se en hotels i fondes de la vila. D'altres simplement vagaven sota llibertat vigilada fins que la Creu Roja o les ambaixades dels seus països aconseguien treure'ls del territori espanyol.

LA CASA XORRET, situada a la plaça de Sant Eloi de Sort, rep els visitants amb una reixa que engabia la façana. Aquest edifici era una antiga capella gòtica dedicada a sant Cosme i sant Damià, i, abans, va fer la funció d'hospital. A mitjan segle XIX, d'ençà de la creació de la partida judicial de Sort, es va convertir en presó, i fins al 1966 va recloure presoners de guerra, víctimes de la repressió franquista i refugiats de la Segona Guerra Mundial.

Entre els anys 1939 i 1944, prop de 80.000 persones van creuar la frontera francesa pel Pirineu català

DIRECCIÓ GENERAL DE MEMÒRIA DEMOCRÀTICA. GENERALIAT DE CATALUNYA

occidental. La majoria eren refugiats que fugien de la barbàrie nazi, però també hi havia homes que pretenien unir-se a l'exèrcit aliat al nord d'Àfrica. Molts arribaven per

la ruta d'evasió que avui es coneix com el Camí de la Llibertat, que comunicava el departament occità de l'Arieja amb el Pallars Sobirà.

La proximitat amb la frontera va convertir Sort en un punt clau. Hi feien cap tots aquells que penetraven pel Pallars i bona part dels que ho feien per la Vall d'Aran. Després d'una dura travessia, però, no tots arribaven a la seva destinació. Les autoritats franquistes detenien tothom qui creuava la frontera de manera indocumentada. I la presó de Sort era el primer centre de reclusió d'aquests fugitius.

Pels seus escassos 24 metres quadrats hi van passar uns 2.660 captius. La presó de Sort és avui un museu on s'hi reviu la por que van experimentar totes aquelles persones que s'escapolien d'una Europa en guerra.

PRESÓ DE SORT

Plaça de Sant Eloi, 8. Sort. / Tel. 973 62 00 10 - 973 62 10 02
 museu@camidelallibertat.cat
 www.camidelallibertat.cat

ESPAI MACIÀ

LES BORGES BLANQUES [*Les Garrigues*]

LA MEMÒRIA DE 'L'AVI'

A LES BORGES BLANQUES ES POT VISITAR UN CENTRE D'INTERPRETACIÓ DEDICAT A LA FIGURA DE FRANCESC MACIÀ. L'ESPAI MACIÀ RESSEGUEIX LA TRAJECTÒRIA PERSONAL, PROFESSIONAL I POLÍTICA DE QUI VA SER EL 122È PRESIDENT DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA.

"EN NOM DEL POBLE DE CATALUNYA, proclamo l'Estat català, que amb tota cordialitat procurarem integrar a la Federació de Repúbliques Ibèriques." El 14 d'abril del 1931, Francesc Macià anunciava la República Catalana poques hores abans que a Madrid es proclamés la Segona República Espanyola. Aquesta és una data plena de simbolisme. És per això que aquest dia de l'any 2011, just quan es complien 80 anys de la

proclamació de la República, es va obrir l'Espai Macià.

Macià va néixer a Vilanova i la Geltrú, en una família de comerciants d'oli de les Borges Blanques. És aquesta vinculació la que fa que a la capital de les Garrigues avui es pugui visitar un centre d'interpretació dedicat a la seva figura. Un equipament que ressegueix la trajectòria política del primer president de la Generalitat restaurada, i

que preserva i difon el seu patrimoni documental, gràfic, audiovisual i fins i tot personal.

A través d'una exposició acurada i completa, que inclou alguns audiovisuals, els visitants descobriran la faceta més humana i social de l'Avi, com l'anomenaven els catalans. Un líder carismàtic que va ser elevat al nivell d'heroi nacional per la seva trajectòria: va crear l'Estat Català, va liderar el Complot de Prats de Molló, va guanyar les eleccions municipals del 1931 i va proclamar la República Catalana.

A l'Espai Macià també s'organitzen activitats, com xerrades, conferències, tallers didàctics, jornades i actes sobre la llibertat dels pobles.

DOCUMENTACIÓ INÈDITA

L'Espai Macià i l'Arxiu Nacional de Catalunya són els dos únics llocs on es pot consultar documentació original del president Macià. A les Borges Blanques es conserva un fons documental únic de la seva trajectòria personal, professional i política, amb peces com el ban oficial de proclamació de la República, signada per ell mateix, o un avantprojecte de l'Estatut de Núria. El centre també custodia una secció bibliogràfica destacada de la biblioteca de Macià i nombrosos objectes personals, gràcies a diverses donacions de la seva família.

ESPAI MACIÀ

Plaça de Ramon Arqués, 5. Les Borges Blanques
Tel. 973 14 08 74
www.espaimacia.cat

ROSES [Alt Empordà]

CAUEN LES PRIMERES BOMBES

LA PLAÇA DE LA PAU DE ROSES DEU EL NOM A UN ESPAI DE MEMÒRIA QUE ES CONSERVA I ES POT VISITAR AL SEU SUBSOL. UN REFUGI ANTIAERI CONSTRUÏT DURANT LA GUERRA CIVIL PER PROTEGIR ELS ROSINCS I LES ROSINQUES DE LES BOMBES.

AJUNTAMENT DE ROSES / MARTÍ PARADA

REFUGI ANTIAERI DE ROSES

Les visites s'han de concertar prèviament amb l'Ajuntament de Roses
Plaça de Catalunya, 12. Roses / Tel. 972 25 73 31
www.roses.cat

A LA PLAÇA DE la Pau de Roses hi ha un banc que proporciona repòs als vilatans. Al seu voltant, una inscripció, un panell explicatiu i un conjunt escultòric indiquen que és molt més que això. Sota els seus fonaments s'hi amaga un dels records més amargs del municipi, cent metres de túnel subterrani que formen un refugi antiaeri.

El primer bombardeig franquista sobre una població catalana es va produir a Roses. Va ser el 30 d'octubre del 1936 i va arribar des del creuer *Canarias*. Els atacs a la costa es repetirien durant tota la Guerra Civil, perpetrats tant per la marina de l'exèrcit franquista com per l'aviació feixista italiana. Per protegir la població, la Junta Local de Defensa Passiva va construir a Roses diversos refugis antiaeris.

Cent metres de longitud

El refugi de la plaça de la Pau, antigament *de la Pujada de l'Escorxador*, és l'únic que es conserva de manera íntegra dins del nucli urbà. L'any 2002 va ser redescobert i, després d'una rehabilitació, el 2011 es va obrir al públic. Amb un recorregut sinuós, el túnel, excavat a tres metres de profunditat, transcorre pel subsol dels carrers del Capità Ariza i de Josep Sabater i Calderó. La galeria, amb una amplada d'un metre i una alçada mitjana de dos, es distribueix en tres ramals i se sustenta per una volta de ceràmica. Se sap que originàriament tenia tres accessos, però avui només se'n conserven dos: un, a la plaça de la Pau, i un altre a la cantonada del carrer de Josep Sabater i del carrer del Capità Ariza.

L'ATAC DEL 'CANARIAS'

Conten alguns testimonis que els veïns de Roses, en veure arribar el *Canarias*, el van prendre per un vaixell aliat i el van rebre amb banderes republicanes. Fins que el creuer va hissar la bandera del bàndol sublevat i va disparar fins a 41 canonades sobre la badia. Feia només tres mesos que s'havia produït l'aixecament militar contra la República, i aquest bombardeig va convertir Roses en la primera població catalana a patir els efectes de les bombes, en una jornada de pànic, tensió i enorme incertesa.

CASTELLAR DEL VALLÈS [*Vallès Occidental*]

DESENTERRANT LA LLUITA DELS MAQUIS

EL MAQUI ITALIÀ ELIO ZIGLIOLI VA SER ASSASSINAT DURANT LA DICTADURA I ENTERRAT EN UNA FOSSA COMUNA A CASTELLAR DEL VALLÈS. AMB L'OBERTURA DE LA FOSSA, S'HA POGUT RECUPERAR LA SEVA HISTÒRIA, QUE PARLA DE REPRESSIÓ I LLUITA ANTIFEIXISTA.

DEP. JUSTÍCIA GENERALITAT DE CATALUNYA

LA MASOVERA DEL MAS del Castell va sentir els trets que van posar fi a la vida del maqui italià Elio Ziglioli. La Guàrdia Civil l'havia detingut i torturat, i, quan van haver-li etzibat el cop final, van enterrar el seu

cos en una fossa comuna fora dels murs del cementiri de Castellar del Vallès. Era el 3 d'octubre del 1949, i l'Elio tenia vint-i-dos anys. Al certificat de defunció consta com un home de nom desconegut que havia mort a causa d'una hemorràgia traumàtica en una carretera despolada de Terrassa. El 2018, arran de la investigació desplegada pel Pla de Fosses de la Generalitat de Catalunya, es va poder desmentir aquesta versió *oficial*. L'obertura de la fossa va permetre recuperar i

identificar les restes de l'Elio, que finalment es van poder retornar a la seva família. A l'excavació també s'hi va trobar el cos d'un altre individu que encara està sense identificar.

Els maquis eren guerrillers organitzats políticament i militarment per tota la península. No es van resignar a acceptar la victòria de Franco a la Guerra Civil i van dur a terme accions de sabotatge i assassinats selectius amb l'objectiu d'enderrocar el règim feixista.

D'Itàlia a Catalunya

Ziglioli va marxar de Lovere, a Itàlia, i es va sumar als maquis, organitzats des de la Catalunya del Nord. Amb el seu grup es van refugiar a prop del mas del Castell, a Castellar del Vallès. Un dia, quan anava a comprar queviures, va ser capturat per la Guàrdia Civil –el cos encarregat de perseguir-los–, que, després d'obligar-lo a confessar on amagaven les armes, el va assassinar sense cap mena d'instrucció de sumari. Setanta anys després de la mort de l'Elio, el silenci trencat per part dels testimonis dels fets han revelat la història truncada de solidaritat i lluita que hi ha darrere del seu nom.

OCULTAR-SE AL BOSC

El paisatge muntanyós de Sant Llorenç del Munt, a prop de Castellar del Vallès, va ser un refugi per als maquis que entraven des de l'altra banda de la frontera. Als mapes dels guerrillers capturats consta aquest masís com a objectiu final. Carregats amb quilos i quilos de munició, armament i material per subsistir, coneixien la muntanya i els seus perills: dormien de dia i, de nit, quan la Guàrdia Civil no patrullava, avançaven pels camins en penombra.

FOSSA COMUNA DE CASTELLAR DEL VALLÈS

Cementiri Municipal de Castellar del Vallès
C. del Serrat del Vent, s/n Castellar del Vallès
fossesirepressio.gencat.cat/ca/cementiri-castellar-valles

DIRECCIÓ GENERAL DE MEMÒRIA DEMOCRÀTICA. GENERALITAT DE CATALUNYA

EL TARRÒS [Urgell]

COMPANYS TORNA AL TARRÒS

L'ESPAI DEDICAT A LLUÍS COMPANYS REIVINDICA LA TRAJECTÒRIA POLÍTICA I VITAL DEL PRESIDENT DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA, L'ÚNIC DIRIGENT ESCOLLIT DE MANERA DEMOCRÀTICA QUE HA ESTAT EXECUTAT A L'ESTAT ESPANYOL.

DES DE LA CARRETERA que porta al Tarròs, entre els conreus i els arbres fruiters, l'Espai Lluís Companys no sobresurt entremig del paisatge rural. L'estructura horitzontal, els colors terrosos i les plantes enfiladisses recorden fàcilment els edificis típics de l'Urgell i fan que el centre estigui totalment integrat en el territori. La seva aparença senzilla, pel que fa a la volumetria, permet intuir que és un lloc de rellevància i singular, com el personatge al qual ha estat concebut. Lluís Companys, fill il·lustre del Tarròs, va ser el

primer president del Parlament de Catalunya, ministre del Govern espanyol i president de la Generalitat de Catalunya. En plena dictadura, es va convertir en l'únic president de govern escollit de manera democràtica que ha estat executat a l'Estat espanyol.

Documents únics

El centre és un espai que busca recordar la trajectòria i el pensament polític de Lluís Companys. En aquesta direcció, l'exposició consta de materials interactius i

audiovisuals que permeten traçar un recorregut per la vida i el context històric del president. El centre també exposa reproduccions de documents originals que permeten fer-nos una idea de la importància i el ressò que va tenir aquesta figura. Cartells de gran format, publicacions periòdiques de Catalunya i l'Amèrica Llatina, cartes personals i fotografies formen aquest arxiu. Però la intenció divulgativa de l'Espai també s'estén a la sala polivalent i a la sala de consulta, on la bibliografia sobre el president està a disposició dels visitants. A les parets de tots aquests espais, incloent-hi els exteriors, hi ha impreses cites, fotografies i peces que autors internacionals van dedicar a la figura de Companys.

LA CASA DEL PRESIDENT

A partir del 1978, el veïnat del Tarròs va erigir un monument a Lluís Companys. Fins aleshores, la memòria del president havia estat esborrada, literalment, per l'alcalde falangista del poble, que fins i tot n'havia fet desaparèixer l'acta de naixement del registre municipal. Des de l'Espai també es pot arribar a peu a la casa pairal on va néixer Companys, però aquesta no està habilitada per ser visitada.

ESPAI LLUÍS COMPANYS

C-53, s/n. El Tarròs / Telf. 973 57 02 33 (Ajuntament de Tornabous)
www.tornabous.cat/el-municipi/turisme/el-tarros

LLEIDA [Segrià]

VÍCTIMES A LES DUES BANDES DEL SEGRE

AL CEMENTIRI DE LLEIDA AVUI ENCARA TROBEM EL RASTRE DE LA VIOLÈNCIA QUE ES VA EXERCIR A LA CIUTAT DURANT LA GUERRA CIVIL. UNA RUTA PERMET RESSEGUIR LES FOSSES, ELS MONUMENTS I ELS VESTIGIS, REPUBLICANS I FRANQUISTES, QUE HI HA AL RECINTE.

AJUNTAMENT DE LLEIDA

ES FA DIFÍCIL IMAGINAR l'aspecte que devia tenir Lleida a principis del 1939. El dia de Cap d'Any, les tropes franquistes van ocupar completament la ciutat i van prohibir fotografiar les marques destructives que els bombardejos havien deixat als edificis. Feia vuit mesos que havien entrat a la capital del Segrià i havien obligat l'exèrcit republicà

a replegar-se a l'altra banda del riu Segre; des d'aleshores, la ciutat havia estat sota el foc creuat.

Durant els anys del conflicte i els anys posteriors, moltes persones van morir a causa de les bombes, de la guerra o de la repressió exercida per tots dos bàndols: pels franquistes, però també per part de les forces revolucionàries, que

just després de l'inici de l'aixecament havien pres el control de la ciutat i havien perseguit qualsevol que fos sospitós de ser d'ideologia dretana.

Fosses, murs i monuments

El cementiri és un dels llocs on avui encara es poden veure les empremtes de tota aquesta violència, ja que, en diferents moments de la guerra, uns i altres el van fer servir com a paredassa i com a fossa comuna.

Des del 2010, les diferents fosses i espais de rellevància històrica del cementiri estan senyalitzats, dignificats i vertebrats entorn d'una ruta de memòria. Per exemple, als departaments centrals hi trobem fins a quatre fosses comunes: la fossa dels bombardejos, que es va fer servir abans i després de la guerra, ja que en aquest espai s'enterraven els lleidatans sense recursos; la fossa militar, els cosos de la qual van ser traslladats al Valle de los Caídos; la fossa de les víctimes de la repressió franquista, i la fossa de les víctimes de la violència revolucionària.

Les actuacions de dignificació del cementiri de Lleida van ser una iniciativa pionera, valenta i molt documentada de posada en valor de totes les víctimes. Per exemple, s'hi pot veure un monument en record dels lleidatans deportats i morts al camp nazi de Mauthausen. Concretament, en tot el recinte, hi ha fins a deu espais de memòria que homenatgen, amb voluntat integradora, la violència que es va exercir durant la guerra, en totes dues direccions.

UNA ESCOLA BOMBARDEJADA

El novembre del 1937, els avions de Mussolini, aliat de Franco, van bombardejar la ciutat de Lleida. Dues bombes van caure l'avinguda de Blondel, sobre el Liceu Escolar i el mercat de Sant Lluís, i van matar més de tres-cents persones, una cinquantena de les quals eren infants de dotze i tretze anys. Actualment, a l'indret on abans hi havia la institució educativa s'hi pot veure l'escultura d'homenatge a les víctimes *Memòria, dignitat i vida*, obra de l'artista Agustí Ortega.

CEMENTIRI DE LLEIDA

Av. Francesc Bordanba Montardit. Lleida
Visites guiades: Tel. 973 70 04 57 / memoriademocratica@paeria.cat
fossesirepressio.gencat.cat/es/cementiri-de-lleida

CAMARASA [Noguera]

BATALLA A LA COTA 305

EL TOSSAL DE DÉU, UN TURÓ CONEGUT POPULARMENT COM 'EL MERENGUE', VA SER UN PUNT ESTRATÈGIC DISPUTAT PER REPUBLICANS I FRANQUISTES DURANT LA GUERRA CIVIL. UN CONJUNT MEMORIAL AVUI RECORDA ELS FEROTGES ENFRONTAMENTS QUE S'HI VAN PRODUIR.

RSFLEIDA

“RECORDEM-HO SEMPRE perquè mai més no torni a succeir.” Aquestes emotives paraules es poden llegir al monòlit commemoratiu que els supervivents de la Lleva del Biberó

van col·locar al cim del turó del Merengue. Amb aquest nom es coneixia popularment el puig del Tossal de Déu, dins del terme municipal de Camarasa, que en temps de la

Guerra Civil va ser una posició clau per controlar la vall de Camarasa fins al Segre.

Amb 305 metres d'alçada, el cim del Merengue és el punt més elevat de tot un conjunt memorial que s'estén pel que va ser un dels escenaris principals del front del Segre. Les tropes franquistes van fer servir aquest turó com a cap de pont de Balaguer durant la primavera del 1938. Entre els dies 22 i 28 de maig d'aquell any, la 27a divisió del XVIII Cos d'Exèrcit de la República va intentar una ofensiva per recuperar la cota, protagonitzant una derrota tràgica que va deixar centenars de baixes. Gran part dels caiguts republicans, entre els quals molts joves de la Lleva del Biberó, van ser enterrats en aquell mateix indret.

El primer Espai de Memòria

Els combats entre tropes rebels i republicanes van deixar un important patrimoni memorial a la zona que, oblidat durant anys, va ser recuperat i museïtzat el 2007 per convertir-se en el primer Espai de Memòria del Memorial Democràtic. Avui s'hi pot seguir un recorregut senyalitzat pels diferents escenaris del front, que inclou una filera de trinxeres laberíntica, diversos nius de metralladores, la fossa comuna i un monòlit commemoratiu instal·lat l'any 1985. La museïtzació de l'espai, que es pot visitar de manera lliure i gratuïta, s'acompanya de panells informatius amb imatges i explicacions de com s'hi va desenvolupar la batalla.

COMMONS

L'ORIGEN DEL NOM

“Vinga, nois, que això ens ho menjarem com si fos un merengue...!” Els supervivents de la batalla del Merengue contaven que un oficial republicà va pronunciar aquestes paraules abans d'iniciar l'atac a la cota 305. Anava ben equivocat, perquè l'exèrcit franquista va resistir i l'ofensiva republicana va resultar un fracàs. L'escassa preparació militar dels *biberons*, els més joves cridats a files, els va empènyer a una mort segura. El 1987, les restes de les víctimes van ser exhumades de la fossa i dipositades al cementiri de Camarasa.

ESPAI DE MEMÒRIA D'EL MERENGUE

Espai de Memòria d'El Merengue. Camarasa
 Latitud 41° 50' 6.72" N - Longitud 0° 50' 33.69" / Visita lliure
www.ccnoguera.cat/camarasa

MONTELLÀ I MARTINET [Cerdanya]

LES RESTES DE LA LÍNIA P

OBSESSIONAT AMB POSSIBLES INVASIONS ALIADES, FRANCO VA BLINDAR LA FRONTERA AMB UNA BARRERA DEFENSIVA QUE ANAVA DES DEL MEDITERRANI FINS A L'ATLÀNTIC. A MARTINET ES CONSERVEN ALGUNS DELS 4.500 BÚNQUERS QUE FORMAVEN LA LÍNIA PIRINEUS.

ENRIQUE MARCO

ENRIQUE MARCO

DESPRÉS DE la Primera Guerra Mundial, diversos estats europeus van començar a construir camins de fortificacions defensives a les seves fronteres, amb la voluntat de protegir-se d'invasions futures. La línia Maginot a França, la Sigfrid a Alemanya, l'Alpina a Itàlia... I, a partir del 1944, s'hi afegiria també Espanya amb la línia Pirineus.

Davant d'una hipotètica invasió de les forces aliades, Franco va engegar una obra colossal per aixecar una barrera de defensa al llarg de la frontera amb França, des del cap de Creus fins al País Basc. Al municipi de Montellà i Martinet, al cor de la Cerdanya, es van construir prop de seixanta búnquers d'aquesta línia P, com se l'anomenaria popularment, construccions que avui formen part del centre d'interpretació del Parc dels Búnquers, un espai que permet descobrir un episodi desconegut de la història.

Rescatats de l'oblit

La línia Pirineu va ser un secret militar. Els búnquers no es van fer servir ni es van equipar mai. No va ser necessari, ja que quan es van acabar de construir el 1948, cap potència no contemplava intervenir Espanya. Només van servir de magatzem per als pagesos i d'amagatall per als contrabandistes.

Un cop rehabilitats, el 2007 es van obrir al públic i avui se'n poden visitar vuit. Des de l'exterior, cada construcció està ben camuflada, semienterrada, coberta o adaptada al terreny. I, a l'interior, alguns permeten endinsar-se en un entramat de galeries subterrànies. Tota una experiència.

ENRIQUE MARCO

EL MÉS ESPECTACULAR

El búnquer del Cabiscol és el més gran dels vuit que formen l'itinerari. Es tracta d'un espaiós punt de combat –un dels quatre tipus de búnquers que existeixen–. Tenia un magatzem de municions, una sala de telecomunicacions i un dipòsit d'aigua, de gran utilitat per refredar les armes. A les parets encara s'hi poden veure alguns grafitis que els soldats van deixar gravats.

PARC DELS BÚNQUERS DE MARTINET I MONTELLÀ

Carretera LV-4055 de Martinet a Montellà. Paratge del Cabiscol, s/n. Montellà i Martinet. / Tel. 648 141 070 www.bunquersmartinet.net

LA JONQUERA [*Alt Empordà*]

RECORDANT L'EXILI

L'ÈXODE REPUBLICÀ QUE ES VA DESENCADENAR AL FINAL DE LA GUERRA CIVIL ÉS UN DELS FETS MÉS RELLEVANTS DE LA NOSTRA HISTÒRIA RECENT. EL MUSEU MEMORIAL DE L'EXILI (MUME) TREBALLA PER CONSERVAR, DIFONDRE I DIGNIFICAR EL RECORD D'AQUEST FENOMEN.

JOAN OLIVER, més conegut com Pere Quart, va escriure *Corrandes d'exili* quan era molt lluny de casa seva. El famós poema es va publicar l'any 1947 des de Santiago de Xile i versa sobre la seva experiència i sobre la de tants altres republicans que van haver de deixar-ho tot enrere i travessar la frontera fugint del franquisme. Pere Quart no va ser l'únic intel·lectual que, des de l'exili, va continuar la seva producció artística i cultural: les

obres d'altres noms cèlebres, com Antoni Rovira i Virgili o Antoni Clavé, també recorden aquest fenomen que va afectar mig milió de persones. L'exili es manté viu a l'obra de tots ells, però també dins de la memòria col·lectiva de la nostra societat. I és que el pes històric, social, polític i cultural que va tenir l'èxode republicà el converteix en un dels fets més destacats de la història recent. Mantenir viu aquest record i la dignitat de les

persones que van haver de buscar refugi lluny de casa és, precisament, la raó de ser del Museu Memorial de l'Exili (MUME), un espai de memòria, d'aprenentatge i de reflexió crítica sobre l'exili. La seva ubicació no és gens casual: està situat a la Jonquera, una localitat fronterera que va veure passar les caravanes de gent que volia arribar a la Catalunya Nord.

A través d'exposicions permanents i temporals, el MUME ex-

A LA JONQUERA
L'entrada del MUME és pel carrer Major. Aquesta via era l'antiga carretera N-II, espai per on milers de refugiats van passar el 1939.

plora tots els prismes de l'exili: les causes, les vivències dels testimonis, el futur que esperava als exiliats que van aconseguir travessar la frontera i, també, l'empremta que aquestes persones van deixar als llocs d'acollida. Però la feina del MUME no s'acaba aquí.

Un treball conjunt

El museu forma part dels Espais de Frontera i Exili, que s'integren a la xarxa d'Espais de Memòria de Catalunya. Això fa que el MUME vehiculi la voluntat institucional de recuperar, senyalitzar i difondre tots aquells espais i vestigis relacionats amb l'exili republicà. I la voluntat historiogràfica i divulgativa es complementa amb la intenció de recerca i de dinamització de projectes territorials al voltant d'aquesta temàtica.

Un exemple el trobem en la iniciativa de la Càtedra Walter Benjamin de la Universitat de Girona i que impulsa, amb la col·laboració del MUME i la Diputació de Girona, la reflexió i l'estudi al voltant d'aquest pensador. Cal subratllar el treball de transferència social de coneixement dut a terme a través de l'organització de la convocatòria del Premi Internacional Memorial Walter Benjamin, que té com a objectiu la projecció del filòsof judeoalemany a les comarques gironines i el reconeixement de l'escriptura assagística.

La voluntat de teixir col·laboracions també arriba al poble veí d'Agullana, on hi ha l'espai expositiu *L'exili cultural del 1939*. Mentre que el MUME aborda el vessant sociopolític de l'exili, a Agullana s'aprofundeix en l'àmbit cultural, un fet que provoca que un espai i l'altre es complementin.

Més enllà dels Pirineus

És impossible fer-nos una idea del que va significar l'exili sense entendre el que passava quan els refugiats travessaven la frontera. És per això que el MUME també enllaça els equipaments de la Jon-

El MUME també fomenta la visita a altres espais de memòria com el Camp d'Argelers o la Maternitat d'Elna

quera amb els espais de memòria de la Catalunya del Nord, com el Memorial del Camp d'Argelers, el Memorial del Camp de Ribesaltes i la Maternitat Suïssa d'Elna. Dins l'oferta de les Rutes de l'Exili que proposa el Museu, destaquen dues activitats que condueixen els visitants als espais de memòria que hi ha a l'altra banda dels Pirineus.

La ruta *Records de l'exili* surt del MUME i fa cap a la localitat de

Sant Cebrià. Allà, així com a la platja d'Argelers, es van organitzar a correu un camp de refugiats que van esdevenir camps de concentració. La ruta també inclou la visita a la Maternitat d'Elna, símbol de solidaritat i esperança.

D'altra banda, la ruta *El camp d'Argelers* incideix en la quotidianitat de l'internament. També s'inicia al MUME i es desplaça fins al poble d'Argelers perquè els visitants puguin posar imatges als fets que hi van transcórrer: quasi 100.000 persones van subsistir-hi a la intempèrie i amb una alimentació molt escassa. Aquestes activitats contribueixen a la intenció del Museu d'apropar la història a tota la ciutadania, un pas més per construir una consciència crítica entorn del nostre passat.

UNA LLUM EN LA FOSCOR

En les duríssimes condicions de fred, gana i por en què es vivia als camps de refugiats de la Catalunya del Nord, les dones embarassades patien un infern. Donar a llum en aquelles circumstàncies era un perill per a la mare i per a la criatura: l'índex de mortalitat infantil superava el 95%. La Maternitat d'Elna va ser una iniciativa de la infermera suïssa Elisabeth Eidenbenz, que va intercedir perquè les gestants poguessin ser ateses durant el part i el postpart en un hospital en condicions. En aquell oasi d'esperança van néixer 597 nadons, entre el 1939 i el 1944.

MUSEU MEMORIAL DE L'EXILI (MUME)

Obert de dimarts a dissabte, de 10 a 19h i diumenges i festius de 10 a 14h.
C. Major, 43-47. La Jonquera / Tel. 972 55 65 33
www.museuexili.cat / info@museuexili.cat

L'ÚLTIM REFUGI

A pocs quilòmetres d'Agullana, trobem el Mas Perxés. Les seves parets centenàries van oferir aixopluc al president de la Generalitat Lluís Companys, al lehendakari José Antonio Aguirre i a diversos intel·lectuals de la Institució de les Lletres Catalanes que s'afegien a la Retirada al gener del 1939. L'historiador i polític Antoni Rovira i Virgili va immortalitzar aquest espai convertint-lo en escenari de l'obra *Els darrers dies de la Catalunya republicana*.

MOJME

AGULLANA [Alt Empordà]

UNA CULTURA DESTERRADA

EL POBLE EMPORDANÈS D'AGULLANA ACULL EL MUSEU QUE RECORDA LA PRODUCCIÓ CULTURAL I INTEL·LECTUAL EN CATALÀ QUE ES VA MANTENIR VIVA A L'EXILI A PARTIR DEL 1939.

LA VOLUNTAT del dictador Francisco Franco d'acabar amb la cultura catalana responia a la màxima *una patria, una lengua, una espada*, una política de centralització que pretenia esborrar qualsevol rastre d'una identitat lingüística que no fos la dictada pel règim. Per això, la victòria militar del bàndol insurrecte va provocar que bona part del món intel·lectual català marxés a l'exili, on la resistència va canviar fusells per paraules i va iniciar un llarg període de fructífera producció artística i cultural.

Des del 2015, en una localitat empordanesa íntimament relacionada amb l'èxode republicà com és Agullana, hi ha l'espai expositiu 'L'exili Cultural del 1939', un centre que té com a objectiu recuperar la importància i la transcendència d'aquest fenomen de la nostra història recent.

La primera planta del museu, però, ens transporta a temps molt més remots: l'espai està dedicat a la necròpoli de l'època de transició del bronze al ferro de Can Bech de Baix. Pujant les escales, comencem

a trobar els materials explicatius que formen l'exposició sobre l'exili cultural.

Escriptors, artistes i mestres

Hi trobem els testimonis de grans figures de la literatura catalana, com Pompeu Fabra i Mercè Rodoreda, dibuixants com Josep Narro i també el d'un sector molt menys reconegut, el de l'ensenyament. Al centre es conserven materials que van emprar aquests educadors per fer classe a adults reclosos en camps de concentració francesos; també s'hi exposen exemplars originals de publicacions de l'exili i s'hi poden visionar tres audiovisuals que garanteixen la plena comprensió d'aquest període en què la cultura catalana es va haver de desenvolupar lluny de casa.

L'EXILI CULTURAL CATALÀ DE 1939

Edifici de la Plaça Major, s/n. Agullana
Tel. 972 53 52 06 (Ajuntament d'Agullana)
ajuntament@agullana.cat / ca.agullana.cat

LA VAJOL [Alt Empordà]

EL REFUGI DELS TRESORS REPUBLICANS

LA MINA CANTA DE LA VAJOL, UN JACIMENT DE TALC CONVERTIT EN BÚNQUER, VA PROTEGIR AL FINAL DEL CONFLICTE OBRES D'ART DEL MUSEU DEL PRADO I OR I PLATA DEL BANC D'ESPANYA. A CAUSA DEL SEU MAL ESTAT, ACTUALMENT ESTÀ TANCADA AL PÚBLIC.

EL 5 DE FEBRER de 1939 els presidents Azaña, Companys i Aguirre van passar la frontera des de la Vajol pel Coll de Lli. Els dies previs, més de seixanta camions també havien passat a l'altra banda dels Pirineus. Aquests vehicles portaven una valuosa càrrega: obres d'art del Museu del Prado i un tresor valorat

en cinc-cents milions de pessetes d'aquella època provenint del Banc d'Espanya.

Aquesta preuada mercaderia s'havia amagat, durant la guerra, en una mina de talc rehabilitada per ordre de Juan Negrín, president del govern de la República. L'any 1937, la mina de Can Canta s'havia con-

siderat un lloc segur, per la seva situació geogràfica i estratègica, per albergar part del material confiscat per les Juntres Nacionals de Protecció del Patrimoni Artístic i els lingots del Banc d'Espanya. Només s'hi va construir un búnquer de dues plantes, amb un generador de corrent elèctric i una cambra cuirassada soterrada amb dos muntacàrregues per accedir-hi.

La mina, en l'actualitat

Quan va acabar el conflicte, la mina, amb el nou edifici, es va buidar i va tornar a mans de la família Canta, que va continuar explotant-la per extreure'n talc fins al 1993. Fa vint anys, l'antic propietari, Miquel Giralt, aleshores alcalde de la Vajol, va lluitar sense èxit per crear-hi un museu memorial d'àmbit mundial. Ja des de 1979 havia participat en la construcció del Monument al president Companys (Coll de Manrella, 1981), en la construcció del Monument a l'Exili (2002) i diversos memorials dedicats a l'exili i activitats commemoratives. L'any 2010, però, poc abans de morir, va cedir la propietat a l'Ajuntament.

Actualment no s'hi pot accedir, però el consistori de la Vajol treballa pel manteniment i la conservació del conjunt històric i arquitectònic. I el Museu Memorial de l'Exili (MUME) organitza una visita guiada que permet conèixer, des de l'exterior, aquest espai històric excepcional.

BERTRAND GRONDI

DE L'EMPORDÀ AL VALLESPÍR

La ruta de la Vajol ressegueix el camí que van fer Lluís Companys, Manuel Azaña i José Antonio de Aguirre, com tants altres exiliats, fins a arribar a la frontera. Dins el recorregut entre la Vajol (Alt Empordà) i les Illes (Vallespir), que es pot fer com a ruta circular pujant pel Coll de Lli i tornant pel Coll de Manrella, es poden visitar espais històrics com la Mina Canta i el Monument de l'exili (la Vajol) i el Monument als combatents republicans (les Illes), a la comarca del Vallespir, a la Catalunya del Nord. En total, tretze quilòmetres de gran valor paisatgístic i històric.

LA MINA CANTA O D'EN NEGRÍN

A la carretera de Maçanet de Cabrenys a la Vajol
Tel. 972 53 53 25 (Ajuntament de la Vajol) / 972 55 65 33 (MUME)
www.museuexili.cat / www.ddgi.cat/vajol

LA FATARELLA [Terra Alta]

ELS NOMS RECUPERATS DE LA BATALLA DE L'EBRE

EL MEMORIAL DE LES CAMPOSINES ÉS UN ESPAI ARQUITECTÒNIC ERIGIT EN RECORD DE TOTS ELS COMBATENTS DESAPAREGUTS AL FRONT DE L'EBRE, UN ESPAI DE DOL I DIGNIFICACIÓ DE TOTS ELS SOLDATS QUE VAN PERDRE LA VIDA AL CAMP DE BATALLA.

L'ESTIU DEL 1938 la Terra Alta i la Ribera d'Ebre van esdevenir l'escenari principal d'un dels darrers enfrontaments, i un dels més sagnants, de la Guerra Civil. La batalla de l'Ebre va ser la principal contesa i la més decisiva de la

Guerra Civil. Va durar 115 dies i va deixar un balanç esfereïdor de morts, ferits i desapareguts.

Totes aquestes víctimes avui es recorden al Memorial de les Camposines, un espai arquitectònic que homenatja els combatents que van

morir o desaparèixer en aquest escenari, sense distinció de bàndols o ideologies. El memorial s'alça sobre una antiga trinxera als peus de l'ermita de Sant Bartomeu, dins del terme municipal de la Fatarella, en una zona que va ser un nus de comunicacions estratègic per a les forces republicanes. L'exèrcit franquista va intentar prendre aquesta posició en diverses ocasions, fins que ho va aconseguir, l'11 de novembre del 1938.

Més de 1.600 noms

Al Memorial de les Camposines, inspirat en la morfologia arquitectònica de les trinxeres i els búnquers, hi ha plaques que recorden els noms de més de 1.600 soldats inscrits en el Cens de persones desaparegudes de la Direcció General de Memòria Democràtica, les restes dels quals no s'han trobat mai. Cada any s'hi instal·len noves plaques, a mesura que surten a la llum noves identitats informades per familiars o obtingudes dels estudis de recerca que es duen a terme. L'espai inclou una petita ossera on es dipositen les despulles no identificades dels soldats que, encara avui, apareixen a la zona.

El monument, que es pot visitar de manera lliure i gratuïta, forma part dels espais de memòria que gestiona el Consorci Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre (COMEBE).

IDENTIFICANT ELS DESAPAREGUTS

Entre el 2017 i finals del 2019, les restes de 166 individus van abandonar el dipòsit del Memorial de les Camposines per ser sotmeses a un estudi genètic a càrrec de la Direcció General de Memòria Democràtica. 4.200 ossos van ser analitzats al laboratori de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), dels quals es va poder extreure l'ADN de 60 individus. Les mostres obtingudes serviràn per a la base de dades del Programa d'Identificació Genètica, on es treballa en la identificació de víctimes a partir de l'ADN de familiars vius i de restes localitzades en fosses i zones de combat.

GENERALITAT DE CATALUNYA

MEMORIAL DE LES CAMPOSINES

Diseminats, 7. La Fatarella
Accés lliure i gratuït.
www.batallaebre.org

SANT ADRIÀ DE BESÒS [*Barcelonès*]

HUMANS EN MOVIMENT

A SANT ADRIÀ DE BESÒS ES POT VISITAR EL MUSEU D'HISTÒRIA DE LA IMMIGRACIÓ DE CATALUNYA, UN CENTRE DE REFERÈNCIA DEDICAT A L'ESTUDI I LA DIFUSIÓ DEL FENOMEN MIGRATORI GLOBAL AL LLARG DE LA HISTÒRIA.

EL REFUGI DE LA PLACETA MACIÀ

A Sant Adrià de Besòs també s'ha recuperat, museïtzat i obert al públic el refugi anti-aeri de la placeta Macià. El pla de Besòs va patir nombrosos bombardejos des de principis del 1937, any en què es van començar a construir diversos refugis per protegir la població civil de les bombes. Amb capacitat per a un centenar de persones, consisteix en una construcció d'una sola planta, de forma trapezoïdal i amb dues sortides, una a cada extrem. Es pot visitar per lliure o en visites guiades, sempre de manera gratuïta, i un cop al mes s'hi programen activitats culturals dins del projecte *RefugiArt*.

EN UN MÓN GLOBALITZAT, però també en conflicte constant, cada cop són més les persones que es traslladen d'un indret a un altre, per voluntat pròpia o per circumstàncies de necessitat. La migració és una realitat global que els darrers anys ha anat en augment, però no és de cap manera un fenomen nou. Els humans ens hem desplaçat des dels inicis de la nostra existència, i els moviments de població han tingut causes i conseqüències molt diverses al llarg de la història.

Tot això és el que vol explicar el Museu d'Història de la Immigració de Catalunya (MhIC). Un centre que va obrir les portes l'any 2004 a Sant Adrià de Besòs, una ciutat directament lligada al fet migratori, per explicar, des d'una metodologia actual i amb una clara vocació pedagògica, els grans moviments poblacionals que s'han produït al llarg de la història.

La mostra permanent del MhIC s'articula en tres àmbits. *Humans en moviment* inicia els visitants en

els processos migratoris de l'ésser humà des d'una perspectiva conceptual i històrica.

Dins del 'Sevillano'

A continuació, *Sevillano Barcelona Término* s'endinsa en la immigració a Catalunya al llarg del segle XX des de l'original escenari d'un vagó del tren que circulava des de la capital andalusa fins a la catalana. A l'interior d'aquest comboi, testimonis virtuals expliquen al visitant les seves vivències. I el recorregut culmina a l'*Espai Migrar*, que posa la mirada en els moviments de població actuals.

A banda, el museu acull exposicions temporals i organitza activitats culturals relacionades amb el fenomen migratori i la interculturalitat.

MUSEU D'HISTÒRIA DE LA IMMIGRACIÓ DE CATALUNYA (MHIC)

Masia de Can Serra. Ctra. de Mataró, 124. Sant Adrià de Besòs
Tel. 93 381 26 06
www.mhic.net

VALLS [ALT CAMP]

A RECER DE LES BOMBES

EL REFUGI ANTIAERI A LA PLAÇA DEL BLAT DE VALLS VA PROTEGIR LA CIUTADANIA DELS BOMBARDEJOS FRANQUISTES DURANT LA GUERRA CIVIL. AQUEST ESPAI AVUI RECORDA LA HISTÒRIA LOCAL DES DE LA SEGONA REPÚBLICA FINS AL FINAL DE LA DICTADURA.

LA PLAÇA DEL BLAT de Valls és l'espai on els vallencs i les vallenques es reuneixen per fer calçotades, contemplar castells o fer fires populars. Però sota les llambordes s'amaga una història més fosca que parla del passat recent de la ciutat. L'any 1938, l'amenaça imminent dels bombardejos franquistes va obligar a construir un refugi antiaeri a les entranyes de la plaça. Dissenyat per l'arquitecte municipal Josep Maria Vives Castellet, per construir-lo van caldre els braços de la ciutadania i de la 12a companyia de guàrdies d'assalt, que estaven a la ciutat i que hi van treballar voluntàriament. I és que l'aviació del bàndol franquista, nodrida amb els aparells de la Legió italiana i la Legió Còndor alemanya, no va perdonar a la rereguarda. És el que es coneix com a *guerra total*. A tota la comarca de l'Alt Camp hi va haver prop de 40 atacs aeris que van causar 11 víctimes mortals: a Valls, el 21 de desembre del 1938, un doble bombardeig va provocar la mort de dues nenes i dos soldats; i el 14 de gener del 1939, les bombes van matar quatre persones més.

Un recorregut pel segle XX
L'Espai de la Memòria de Ca Segarra és un antic celler gòtic que connecta amb el refugi antiaeri i, a més de ser-ne l'entrada, també funciona com a centre d'introducció a la història vallenca. Els 55 metres de galeries obertes al públic, d'1,80 m d'alçada i 1,60 d'amplada, ens acosten els sentiments d'angoixa i por que devien

tenir les persones que s'hi van refugiar durant la guerra, quan a l'exterior se sentien els xiulets de les bombes en caure. Una opció per aprofundir en la visita del refugi i la sala gòtica és la Ruta

Espais amagats sota terra, que fa un recorregut per la història de Valls des de la proclamació de la Segona República, la Guerra Civil i la dictadura, fins a arribar a la Transició, del 1931 al 1979.

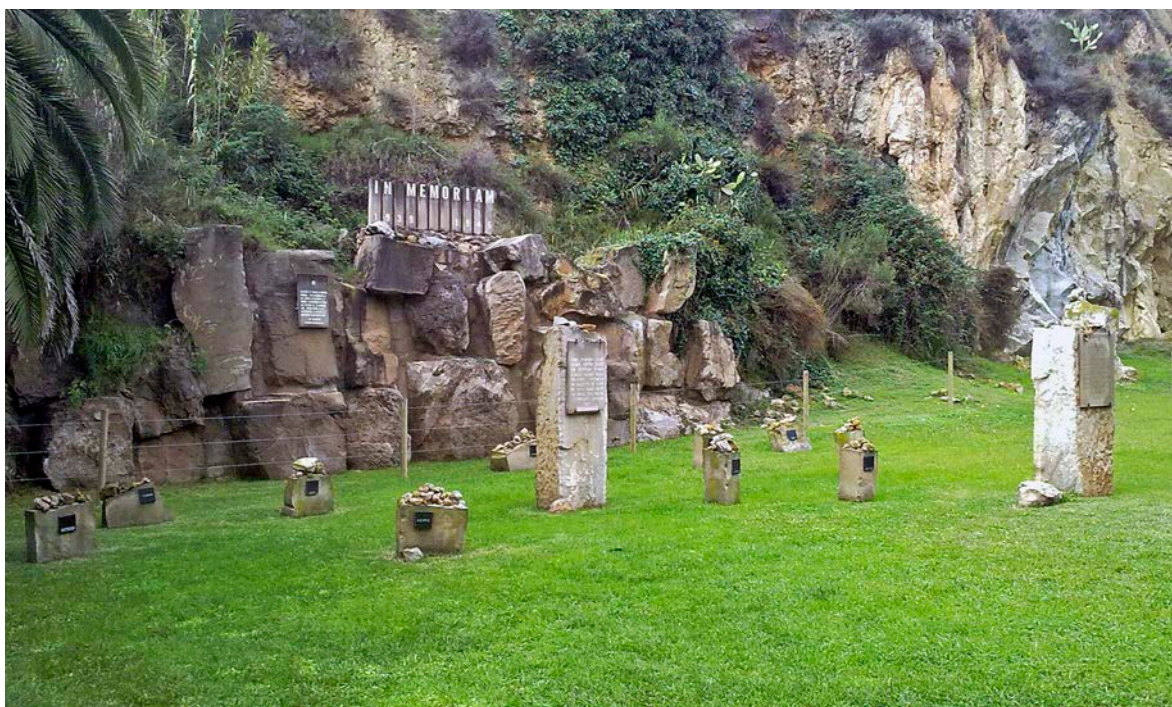
TOCANT EL CEL

Diuen que als vallencs i les vallenques els agrada mirar al cel: per menjar calçots, per admirar els castells i també per veure el campanar de la ciutat, el més alt de Catalunya. Alçant la mirada enlaire des de la plaça del Blat, arribem a veure la punta d'aquesta construcció de 74 metres que pertany a l'església de Sant Joan. El campanar és obra de Francesc Vilar Carmona i es va construir entre el 1895 i el 1897. Si les cames us permeten pujar-hi, des de dalt la vista s'allarga per cinc comarques diferents i fins al mar.

REFUGI ANTIAERI DE VALLS
Visites guiades a l'Oficina Municipal d'Informació Turística
C/ de la Cort, 3. Valls
Tel. 977 61 25 30 / www.valls.cat

AJUNTAMENT DE VALLS

ANIDL / COMMONS

MEMÒRIA ANARQUISTA

Al Fossar de la Pedrera també hi ha un monument que recorda els militants llibertaris executats pel franquisme. A més, ben a prop es pot visitar la tomba on hi ha enterrats tres noms cabdals de la història anarquista espanyola i catalana: Buenaventura Durruti, líder de la FAI; Francisco Ascaso, militant anarquista mort durant la defensa contra el cop d'Estat, i el pedagog llibertari Francesc Ferrer i Guàrdia, creador de l'Escola Moderna i acusat de ser l'instigador de la Setmana Tràgica.

BARCELONA [*Barcelonès*]

SOTA LES PEDRES DE MONTJUÏC

SINDICALISTES, CATALANISTES I ALTRES DISSIDENTS DEL FRANQUISME VAN SER AFUSELLATS DURANT LA DICTADURA I ENTERRATS AL FOSSAR DE LA PEDRERA. EL LLOC S'HA CONVERTIT EN UN ESPAI DE MEMÒRIA PER DIVERSOS COL·LECTIUS REPRESALIATS PEL FEIXISME.

EN UN EXTREM apartat del cementiri de Montjuïc, que només visiten aquells que hi van de manera expressa, hi ha un dels espais de memòria de les víctimes del franquisme més importants de l'Estat. El Fossar de la Pedrera és la rasa on es van enterrar unes 4.000 persones assassinades pel règim franquista. Avui, un símbol de dignificació i memòria.

Originalment, la fossa era una antiga pedrera que abans de la dictadura ja s'havia fet servir per sepultar-hi ciutadans sense recursos

per pagar-se una tomba individual. Però amb la presa de la ciutat per les tropes franquistes, al final de la Guerra Civil, va adoptar una nova significació. Entre el 1939 i el 1952, hi van ser traslladades les despulles dels dissidents afusellats, la majoria al Camp de la Bota. Els enterraven sense gaires miraments: sobre les senzilles caixes on posaven els cossos, es tirava calç viva per accelerar-ne la descomposició. La majoria van ser executats després d'un judici sumaríssim, de pocs minuts i sense garanties processals. Els seus

noms es troben inscrits a les 25 columnes que reben els visitants.

Espai de Memòria

A partir del 1985, per part de l'arquitecta Beth Galí, la zona va ser rehabilitada. S'hi va instal·lar l'escultura *Pietat*, en memòria dels immolats per la llibertat de Catalunya, i, a un mausoleu construït sobre les aigües d'un petit estany, s'hi van traslladar les restes del president de la Generalitat Lluís Companys, afusellat al castell de Montjuïc.

Posteriorment, també s'hi va aixecar el memorial a les víctimes de l'Holocaust, amb deu pedres que representen deu camps d'extermini. Avui, seguint la tradició jueva, els qui volen recordar un mort, hi deixen una pedra.

FOSSAR DE LA PEDRERA DE MONTJUÏC

Visites guiades gratuïtes organitzades per Cementiris de Barcelona
Punt de trobada: C. Mare de Déu de Port, 56-58- Porta de Ferro
Tel. 934 84 19 20 / comunicacio@cbsa.cat / www.cbsa.cat

CASTELLNOU DE BAGES [Bages]

ELS COMBATENTS ANÒNIMS DE LA LLUITA ANTIFRANQUISTA

EL MUSEU DELS MAQUIS DE CASTELLNOU DE BAGES US CONVIDA A SEGUIR ELS PASSOS DELS GUERRILLERS DE LA POSTGUERRA PER LA CATALUNYA CENTRAL, COM VA SER EL CAS DEL CAS DE RAMON VILA 'CARACREMADA'.

LA GUERRA CIVIL va acabar el 1939, però no tothom va deixar les armes. Els maquis van continuar lluitant contra la dictadura, tot i que els seus noms han passat desapercebuts als llibres d'història.

El Museu dels Maquis de Castellnou de Bages dóna a conèixer la trajectòria d'aquestes persones fent un repàs històric inèdit per l'evolució de la seva missió a la Catalunya Central. La història

dels republicans que van incomodar el franquisme a les dècades dels quaranta i cinquanta es pot entendre a partir de la museografia d'aquest espai de memòria.

S'hi pot descobrir com actuaven, on s'amagaven, com fugien pels senders pirinencs cap a l'Estat francès i les persecucions de la Guàrdia Civil que havien d'evitar, tot i que el seguiment va ser implacable i molts van ser detinguts i executats sense judici. L'espai expositiu us farà viure aquells anys des de dins, a través de la vinculació dels llibertaris amb els moviments d'oposició a la dictadura, la seva implicació en la Resistència francesa, la lluita en el temps de la guerra freda, quan les faccions comunistes i anarquistes no veien viabilitat en l'acció guerrillera, i la invasió de la Vall d'Aran el 1944.

Històries de fugida

Els combatents més coneguts també es recorden en aquesta mostra, sense oblidar-se mai dels anònims que van sacrificar la vida per uns ideals. L'audiovisual gira entorn d'un dels maquis més cèlebres, Ramon Vila i Capdevila, conegut com a *Caracremada*, que va ser abatut el 7 d'agost del 1963 a prop de la Creu del Perelló.

Després de la visita al museu, podreu veure la seva tomba al cementiri del poble i recórrer els camins dels voltants per acabar de descobrir totes les incògnites del llegat partisà català.

CARACREMADA

Ramon Vila, el darrer maqui català, va ser conegut popularment com a *Caracremada*—de petit, un llamp li havia abrasat el rostre—, però també va rebre els sobrenoms de *Passos Llargs* i *Capità Raymond*. Abans de lluitar a la Guerra Civil, va participar en diversos conflictes obrers i va ser empresonat. El 1943 es va incorporar a la Resistència francesa fins que, al final de la Segona Guerra Mundial, va tornar a Catalunya per lluitar contra el franquisme. El 1963 va morir en una emboscada de la Guàrdia Civil.

MUSEU DELS MAQUIS

MUSEU DELS MAQUIS

Visites concertades trucant a l'Ajuntament.
Plaça de l'Església, s/n. Castellnou de Bages
Tel. 93 827 20 91 / castellnoudebages.cat

ÍNDEX

ALT PIRINEU I ARAN

PRESÓ I CAMÍ DE LA LLIBERTAT 18
Sort

PARC DELS BÚNQUERS 25
Montellà i Martinet

BARCELONA

FOSSA COMUNA 21
Castellar del Vallès

MHIC 31
Sant Adrià del Besòs

FOSSAR DE LA PEDRERA DE MONTJUÏC 33
Barcelona

TARRAGONA

LA RUTA DEL PENEDÈS 10
Sta. Margarida i els Monjos

REFUGI I RUTA DE LA MEMÒRIA 16
Cambrils

REFUGI ANTIAERI 32
Valls

CATALUNYA CENTRAL

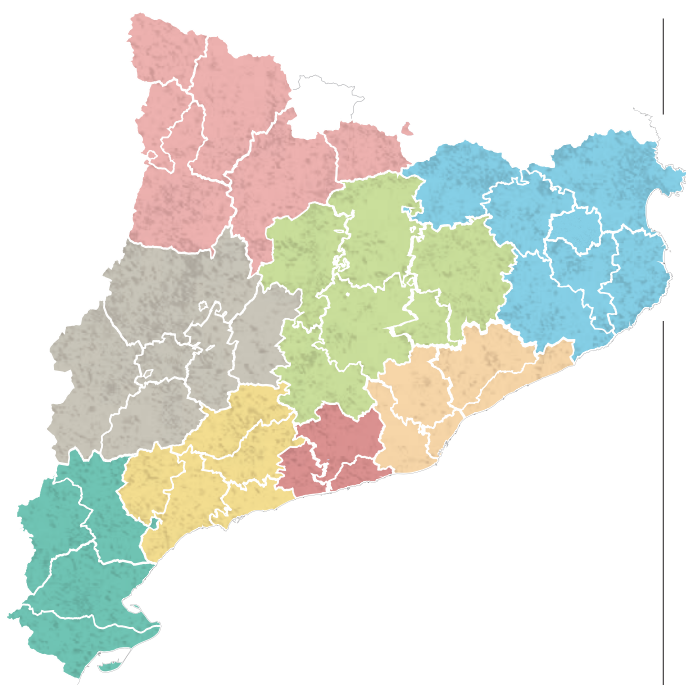
MUSEU DELS MAQUIS 34
Castellnou de Bages

GIRONA

RUTA W. BENJAMIN 13
Portbou

REFUGI ANTIAERI 20
Roses

MUME 26
La Jonquera

L'EXILI CULTURAL 1939 28
Agullana

LA MINA CANTA 29
La Vajol

LLEIDA

ESPAI MACIÀ 19
Les Borges Blanques

ESPAI LLUÍS COMPANYS 22
El Tarròs

CEMENTIRI 23
Lleida

EL MERENGUE 24
Camarasa

TERRES DE L'EBRE

POBLE VELL 8
Corbera d'Ebre

COMEBE 14
Corbera d'Ebre

REFUGI ANTIAERI 17
Flix

MEMORIAL DE LES CAMPOSINES 30
La Fatarella

STAFF

som la cultura de tots

Editor Sàpiens

Jordi Creus

Directora Sàpiens

Clàudia Pujol

Coordinació

Maria Coll

Redacció

Júlia Mas i Carla Galisteo

Correcció Lingüística

Bet Kamal

Directora art

Natalia Mazzarella

Disseny

Joan Aguiló i Albert Bernat

Maquetació

Joan Aguiló

Infografia

Albert Bernat

Fotografia de portada

Enrique Marco

Coordinació de publicitat

Ester Rius

Impressió

Rotimpres

Amb el suport de:

 Generalitat de Catalunya
Departament de Justícia

 memorial democràtic

 Espais de la Batalla de l'Ebre

 MUME
Museu Memorial de l'Exili

AFB

Banc de la Memòria Democràtica

Set fons documentals a un **clic**

30.000 registres relacionats amb la memòria
i la història entre 1931 i 1980 al teu abast

banc.memoria.gencat.cat

memorial
democràtic

Generalitat
de Catalunya

